

HEGEL'İN AYNASINDA BİLİNCİN ÇIPLAK CESEDİ: TİNİN FENOMENOLOJİSİ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Metin, Hegel'in Tinin Fenomenolojisi'ni bilincin masum bakıştan mutlak bilmeye uzanan yaralı yürüyüşü olarak okur. İlk aşamada duyusal kesinlik parçalanır: insan gördüğünü hakikat sanır; oysa göz, dilin, hafızanın, ideolojinin ve alışkanlığın içinden bakar. Ardından algı ve anlama yetisi gelir; bilinç nesneyi özelliklere ayırır, görünüşün arkasında yasa arar, fakat kendi kavramsal tuzaklarına düşer. Özbilinç bölümünde insanın kendini başkasının bakışında aradığı, tanınma arzusunun haysiyetle kibir arasında tehlikeli bir alana dönüştüğü gösterilir. Efendi-köle diyalektiği, iktidarın korkuyu hürmet sanan sefaletini ve emeğin bilinci dönüştüren derinliğini açığa çıkarır. Mutsuz bilinç, insanın beden ile ruh, sonluluk ile sonsuzluk, arzu ile suçluluk arasında ikiye bölünmüş iç mahkemesidir. Akıl, toplum ve tarih bölümünde tin artık bireyin kafasında değil; hukukta, okulda, devlette, gelenekte ve kurumların çürümesinde görünür. Din ve temsil bahsi, sembolün hakikati taşıyabileceği gibi onu örtebileceğini de vurgular. Son bölümde mutlak bilme, her şeyi bilmek değil, bilincin kendi yanılgılarını, dolayımalarını ve tarihsel oluşunu kavraması olarak yorumlanır. Böylece Hegel, kuru bir bilgi teorisyeni değil, bilincin sahte huzurunu bozan sert bir cerrah gibi okunur. Metin, modern insanın ekran kesinliğini, sosyal tanınma açlığını, siyasî biatını, kutsal gösterisini ve kurumsal çürümesini de Hegelci hat üzerinde sorgular. Tin, burada soyut bir ruh değil; çocuğun yüzünde, emekçinin nasırında, yurttaşın hakkını aradığı koridorda ve insanın kendi yalanıyla hesaplaştığı sessizlikte belirir. Genel hüküm açıktır: Tin, insanın kendi yalanını, korkusunu, köleliğini ve sahte kesinliklerini aşarak haysiyetli bir hakikat sorumluluğuna uyanmasıdır. Bu nedenle çalışma, Hegel'i yalnız geçmişin filozofu olarak değil, bugünün bilinç krizlerine tutulmuş keskin bir ayna olarak konumlandırır.

1. BİLİNCİN ÇOCUKLUĞU — DUYUSAL KESİNLİK VE SAF ALDANIŞ

Sabahın ilk ışığında pencerenin önünde duran insan, dışarıdaki ağaca bakar ve içinden şunu geçirir: "İşte ağaç." Bu kadar basit, bu kadar emin, bu kadar çıplak. Göz görmüştür, bilinç yakalamıştır, dünya kendini teslim etmiştir. Hâlbuki tam burada, bilincin çocukça gururu başlar. Çünkü insan çoğu zaman bilmenin ne olduğunu bilmeden bildiğini sanır. Daha ağacın adını söyler söylemez, gördüğü şeyi çıplak hâliyle değil, dilin, hafızanın, alışkanlığın, kavramın içinden geçirerek yakalar. Ağaca bakar; fakat ağacı yalnızca gözle değil, geçmişle, eğitimle, kültürle, korkuyla, arzu ile, hatta bazen ideolojiyle görür.

Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi* metnindeki ilk büyük hamle tam buradadır. Bilincin en yoksul ama en kibirli biçimi olan "duyusal kesinlik" sahneye çıkar. Duyusal kesinlik, en sağlam bilgiye sahip olduğunu zanneder; çünkü ona göre bilgi doğrudan verilmiştir. "Bu masa", "şu ağaç", "şimdi gece", "burada oda" der ve bu işin bittiğini sanır. Çocuk parmağıyla nesneyi gösterir gibi dünyayı işaret eder. Ne kadar sade, ne kadar güvenli, ne kadar zavallı bir kesinlik! Çünkü işaret ettiği şey daha parmağının ucunda dururken bile kaymaya başlamıştır.

"Şimdi" der bilinç. Fakat şimdi dediği an biraz sonra geçmiş olur. "Burada" der; bir adım atınca burada başka bir yer hâline gelir. "Bu" der; fakat "bu" kelimesi yalnızca tek bir nesneye ait değildir, her şeye yapışabilir. Taşa da "bu" denir, ağaca da, kitaba da, yaraya da, cesede de. Bilinç tekili yakaladığını sanırken, dil onu genelin ağına çoktan düşürmüştür. Duyusal kesinlik, kendini somut sanır; oysa kullandığı kelimeler soyutun kapısını açar. "Bu" dediği yerde bile evrensel bir gösterme biçimi çalışır. Yani bilinç, ilk bakışta en doğrudan bilgiye sahip olduğunu iddia ederken, aslında en dolayimli, en kırılğan, en zavallı bilgi biçimine tutunur.

Burada Hegel'in acımasızlığı önemlidir. O, bilince dışarıdan tokat atmaz; bilinci kendi iddiasının içine sokar ve orada çökertir. Bilinç "ben doğrudan biliyorum" der. Hegel ise ona şu soğuk aynayı tutar: Doğrudan bildiğini söylediğin şeyi söylemeye başladığın anda doğrudanlık bozuluyor. Çünkü söylemek, kavrama sokmaktır. Kavrama sokmak, dolayımaktır. Dolayımak, çıplak sanılan şeyi ilişki içinde kurmaktır. Demek ki duyusal kesinlik daha ilk adımda kendi ayağına basar.

Bu mesele yalnızca felsefe sınıfında anlatılıp geçilecek bir epistemoloji meselesi değildir. Bugünün insanı da duyusal kesinliğin çocukluğunda çırpınıyor. Ekranda gördüğünü hakikat sanıyor. Bir fotoğraf, bir video, bir kesit, bir cümle, bir bakış, bir kırılmış görüntü; hemen hüküm veriyor. "Gördüm" diyor. "Bizzat izledim" diyor. "Kaydı var" diyor. Zavallı kesinlik! Görüntü var diye hakikat de orada hazır bekliyor zannediyor. Oysa görüntü de seçilir, kesilir, kadraja alınır, servis edilir, çoğaltılır, köpürtülür. Göz, çağımızda organ olmaktan çıkıp algoritmanın kiracısı hâline geldi. İnsan kendi gördüğünü gördüğünü sanıyor; çoğu zaman kendisine gösterileni görüyor.

Duyusal kesinlik bu yüzden modern çağda yalnızca saf bir bilinç aşaması değil, kitlesel bir aldaniş rejimidir. İnsan "burada" dediği yeri bile platformların kurduğu görünürlük düzeninden öğreniyor. "Şimdi" dediği zamanı haber akışı belirliyor. "Bu" dediği nesneyi piyasa etiketliyor. Düşünmeden gören göz, özgür göz değildir; kolay yönetilen gözdür. Gözün terbiyesi yoksa bakışın ahlâkı da olmaz. Bakış ahlâkını kaybeden toplum, her görüntüyü delil, her delili hakikat, her hakikati de linç malzemesi yapar.

Hegel'in duyusal kesinlik eleştirisi bu noktada insanın kaba gerçekçilik gururuna indirilmiş felsefi bir baltadır. Çünkü kaba gerçekçilik şunu söyler: Dünya orada duruyor, ben de bakıp görüyorum. Bu kadar. Fakat insanın dünyayla ilişkisi bu kadar çıplak değildir. Bir yoksul çocuğun önündeki boş beslenme çantasına bakan öğretmenle, aynı çantaya bakan bir bürokrat aynı şeyi görmez. Biri açlığı görür, diğeri istatistik boşluğu. Bir ağaca bakan seyyah gölgeyi görür; müteahhit metrekareyi; şair rüzgârı; iktidar ise imar planını. Nesne aynı yerde duruyor olabilir, fakat bilinç aynı bilinç değildir. İşte Hegel'in derdi burada derinleşir: Bilmek, nesnenin karşısında pasifçe durmak değil, nesneyle kurulan ilişkinin içinden geçmektir.

Duyusal kesinlik, kendini yoksullaştırdığı için caziptir. Çünkü düşünmek zordur; görmek kolaydır. Kavram kurmak zahmet ister; işaret etmek kolaydır. İnsan çoğu zaman hakikati değil, zihinsel konforu seçer. "Bu böyledir" demek, "bu nasıl böyle görünür oldu?" diye sormaktan daha ucuzdur. Ucuz düşünce her zaman kalabalık bulur. Çünkü kalabalık, hakikatin zahmetinden çok kesinliğin rahatını sever. Hegel burada kalabalığın felsefesini değil, bilincin terbiye edilmesini ister. Bilinç büyümek zorundadır. Gördüğüne hemen kapanan bilinç, çocuk bilincidir. Görünenin arkasındaki dolayimleri araştıran bilinç ise yavaş yavaş felsefi olgunluğa yaklaşır.

Fakat bu büyüme sevimli bir eğitim masalı değildir. Bilinç büyürken yaranılır. İlk yarası da şudur: En emin olduğu yerde yanıldığını fark eder. İnsan için bundan daha aşağılayıcı bir başlangıç yoktur. Çünkü insan genellikle en çok bildiği şeylerde cahildir. Kendi mahallesini bildiğini sanır, kendi inancını bildiğini sanır, kendi tarihini bildiğini sanır, kendi öfkesini bildiğini sanır. Oysa çoğu zaman sadece kendisine öğretilmiş işaretleri tekrar eder. "Bu düşman", "bu kutsal", "bu hain", "bu bizden", "bu onlardan." Duyusal kesinliğin politik biçimi budur: Parmağın ucuyla gösterip aklı iptal etmek.

İşte burada *Tinin Fenomenolojisi* yalnızca bilincin değil, toplumların da röntgenini çeker. Bir toplum, gördüğünü sorgulamadan hakikat sanıyorsa, henüz duyuşal kesinlik çağındadır. Böyle toplumlarda gazete manşeti düşünceenin yerine geçer, televizyon görüntüsü mahkeme kararı gibi çalışır, sosyal medya linci ahlâkî yargı zannedilir. İnsanlar "şimdi"nin köpüğüyle yaşar; hafıza kurmaz, bağlam aramaz, kavram üretmez. Böyle bir yerde tin gelişmez; tin ekran ışığında kamaşır.

Hegel'in ilk dersi bu yüzden basit ama öldürücüdür: Hakikat, ilk bakışın avı değildir. Hakikat, bilincin kendi saflığını kaybetme cesaretidir. İnsan gözünü kutsallaştırmayı bıraktığında düşünmeye başlar. Göz elbette gereklidir; fakat tek başına göz, akılsız bir pencere olabilir. Pencere dışarıyı gösterir, fakat dışarıyı anlamaz. Anlamak için yalnız bakmak yetmez; bakışın kendi şartlarını, kendi körlüklerini, kendi terbiyesini de masaya yatırmak gerekir.

Duyusal kesinlik, bilincin çocukluğudur; ama her çocukluk masum değildir. Bazı çocukluklar inatla büyümeyi reddeder. Görüntüye yapışır, kelimeye kapanır, işareti hakikat sanır. O zaman insanın gözü büyür, akli küçülür. Hegel'in bizi ilk bölümde soktuğu kapı, aslında bir uyarı kapısıdır: Gördüğüne hemen inanma. "Bu" dediğin şeyi biraz beklet. "Şimdi" dediğin zamana biraz mesafe koy. "Burada" dediğin yerin nasıl kurulduğunu düşün. Çünkü hakikat, aceleci bilincin elinde oyuncak olur.

Bilincin ilk terbiyesi, gözün kibriyle hesaplaşmaktır. İnsan önce gördüğünden şüphe etmeyi öğrenir; sonra görmeyi öğrenir. Düşünce biraz da budur: Gözün önündeki şeyi gözün tahakkümünden kurtarmak. Tin, işte bu ilk küçük çatlakta doğar. Kesinliğin kırıldığı yerde, hakikat henüz görünmese bile yolu açılır.

Filozof Kirpi: "Göz, aklın terbiyesinden geçmemişse hakikati görmez; yalnızca kendi cehâletine manzara bulur."

3

2. ALGI VE ANLAMA YETİSİ — ŞEYLERİN ARKASINDAKİ HAYALET

Masanın üzerinde eski bir bardak duruyor. Camı hafif çizilmiş, kenarında ince bir çatlak var. İçinde yarıya kadar soğumuş çay. Bardağa bakan biri yalnızca "bardak" der geçer. Bir başkası çatlağı görür. Bir diğeri çayın soğumasını fark eder. Ev sahibi misafirin bekletildiğini düşünür; garson hesabı; çocuk şekerin dibinde eriyip erimedliğini; yoksul adam ise o çayın parasını. Aynı bardak, aynı masa, aynı oda. Fakat aynı hakikat mi? Hayır. Şey orada durur; ama bilinç onu çıplak biçimde almaz. Bilinç, nesneyi kendi düzenine davet eder. Hegel'in algı aşamasında bilince tattırdığı ikinci acı budur: Dünya yalnızca görülen şeylerden oluşmaz; şey dediğimiz şey, özellikler, ilişkiler, ayrımlar ve zihinsel düzenlemeler içinde kurulur.

Duyusal kesinlik "bu" diyerek kendini kurtarmaya çalışıyordu. Algı ise artık biraz daha büyümüştür. "Bu bardaktır" demekle yetinmez; "bardak camdır, serttir, saydamdır, çatlaklıdır, yuvarlaktır, masanın üzerindedir" der. Bilinç, tekil işarettten özellikler toplamına geçer. İlk bakışta bu bir ilerlemedir. Çocuk parmağıyla göstermeyi bırakmış, nesneyi tanımlamaya başlamıştır. Fakat Hegel'in sabrı burada da fazla sürmez. Çünkü algı da kendi içinde çelişkiye düşer. Şey bir yandan birliktir; öte yandan birçok özelliğin toplamıdır. Bardak hem tek bir şeydir hem de saydamlık, sertlik, biçim, ağırlık, hacim, kullanım, kırılabilirlik gibi birçok belirlenimin düğümüdür. Bilinç bu çokluğu bir birlik içinde tutmaya çalışır. Fakat tutmaya çalıştığı yerde nesne kayar, bilinç de kendi kurduğu düzenin içine düşer.

Algı, nesneyi saf hâliyle yakaladığını sanırken aslında onu ayıklamaya, sınıflandırmaya, birbirinden ayırmaya başlamıştır. "Bu beyazdır" der. Fakat beyazlık yalnız bu nesneye ait değildir. "Bu serttir" der; sertlik başka nesnelere de vardır. "Bu tuzludur" der; tuzluluk başka şeylere de geçer. Demek ki nesnenin özellikleri hem ona aittir hem de onu aşar. Şey, kendinde kapalı bir kutu değildir; özellikleriyle dünyaya açılır. Bilinç, nesneyi

tanımak isterken onu ilişkiler ağına yerleştirir. Bu yüzden algı, duyuşal kesinlikten daha zengindir; ama daha güvenli değildir. Zenginleşen bilinç, yanlış imkânını da büyütür.

Burada Hegel'in soğuk zekâsı yine devrededir. Bilinç, hatayı bazen nesneye yükler. "Ben doğru algıladım ama nesne kendini karışık verdi" der. Bazen de hatayı kendine alır. "Nesne doğruduydu, ben yanlış algıladım" der. Fakat mesele bu kadar basit değildir. Hegel için bilinç ile nesne arasındaki ilişki, iki taşın yan yana durması gibi değildir. Bilinç nesneye yöneldiğinde onu zaten belirli bir kavramsal çerçeveye karşılar. Nesne de bilince, yalnızca pasif bir malzeme gibi gelmez; kendi farklılıkları, özellikleri ve karşıtılarıyla bilinci zorlar. Bilmek, burada bir aynanın görüntüyü yansıtmaması değildir. Bilmek, bilinç ile nesne arasındaki gerilimli karşılaşmadır.

Modern insan bu gerilimi çoğu zaman anlamaz. Çünkü modern insanın büyük yanlışlarından biri şudur: Nesnelere adlandırınca onları ele geçirdiğini sanır. Bir insana "başarılı", "başarısız", "dindar", "laik", "hain", "vatansever", "entelektüel", "cahil" der ve onu bitirdiğini zanneder. Algının siyasî ve toplumsal ahmaklığı burada başlar. İnsan, özellikleri hükme çevirir. Bir özelliği bütün varlığın yerine koyar. Bir insanın tek bir sözünü, tek bir fotoğrafını, tek bir öfkesini, tek bir geçmişini alır; onu bütün kişiliğin mührü yapar. Böylece algı, düşüncenin hizmetinde değil, yargısız infazın mutfağında çalışır.

Algı aşaması bize şunu öğretir: Bir şeyi görmek yetmez; onu hangi özelliklerle kurduğunu da bilmek gerekir. Çünkü özellik seçimi masum değildir. Bir haber metninde hangi sıfatın kullanıldığı, bir mahkeme dosyasında hangi ifadenin öne çıkarıldığı, bir tarih kitabında hangi olayın "isyan", hangisinin "kurtuluş" diye adlandırıldığı tesadüf değildir. Algı, ideolojik terbiyeden geçmişse nesnenin hakikatini değil, iktidarın istediği biçimi üretir. Bu yüzden toplumlar yalnız yalanlarla değil, eksik algılarla da yönetilir. Bazen gerçek saklanmaz; yalnızca belli özellikleri parlatılır, diğerleri karanlığa itilir. Hakikat oradadır; ama sakatlanmış bir vitrin içinde teşhir edilir.

Anlama yetisi ise algının bu dağınıklığını aşmaya çalışır. Bilinç artık yalnız özellikleri sıralamakla yetinmez; şeylerin arkasındaki yasayı, kuvveti, düzeni arar. Bardak yalnız cam, saydam, kırılabilir bir nesne değildir; kırılabilirliğin arkasında fiziksel yapı, basınç, darbe, direnç vardır. Doğa yalnız renkler, sesler, kokular toplamı değildir; ilişkiler, kuvvetler, yasalar alanıdır. Anlama yetisi, görünenin arkasında görünmeyeni arar. İlk bakışta bu büyük bir ilerlemedir. Çünkü insan artık yüzeyde oyalanmaz; derine inmeye çalışır.

Fakat Hegel burada da bilinci rahat bırakmaz. Anlama yetisi, görünen dünyanın arkasına bir "iç dünya", bir "kuvvetler âlemi", bir "yasa düzeni" yerleştirir. Görünüş ile öz arasında ayırım kurar. Duyuşal olan geçici, değişken ve aldattıcıdır; arkasındaki yasa ise daha kalıcı görünür. Lâkin bu ayırım da masum değildir. Çünkü bilinç, görünenin arkasındaki görünmeyeni ararken çoğu zaman kendi soyutlamalarını hakikat sanmaya başlar. Yasayı bulduğunu zanneder; belki de yalnızca düzen ihtiyacını nesneye giydirmiştir. Kuvvet dediği şey, bazen nesnenin sırrı değil, bilincin açıklama açlığıdır.

İnsanın şeylerin arkasında hayalet araması eski bir alışkanlıktır. Çocuk gölgeden korkar; ilkel bilinç yıldırım öfke sanır; modern bürokrat istatistiği hakikat zanneder; akademisyen kavramı gerçekliğin yerine koyar. Her çağın kendi hayaleti vardır. Anlama yetisi, dünyanın arkasındaki düzeni ararken büyük bir disiplin gösterebilir; ama aynı zamanda soyutlamanın kibirli sarayına da kapanabilir. Her şeyi yasa, sistem, yapı, mekanizma, süreç diye açıklayan akıl, bazen yaşayan şeyi öldürüp sonra cesedin başında "nihayet anladım" diye poz verir.

Bugünün dünyasında bu tehlike daha da büyüktür. İnsanlar artık yalnız gördüğüne değil, açıklama modellerine de tapıyor. Ekonomik kriz olur; hemen tek bir sebebe indirgerler. Toplumsal çürüme olur; tek bir ideolojiye yıkarlar. Eğitim çöker; bir yönetmelik değişikliğiyle açıklamaya kalkarlar. Ahlâk bozulur; birkaç bireysel zaaf üzerinden konuşurlar. Oysa gerçeklik bu kadar ucuz değildir. Şeylerin arkasında tek bir hayalet yoktur. Bazen hayaletler ordusu vardır: tarih, sınıf, iktidar, dil, korku, arzu, din, piyasa, devlet, aile, okul, medya, gelenek, travma. Anlama yetisi, bu çoklu bağı göremezse açıklama üretmez; sadece zeki görünümlü cehâlet imal eder.

Hegel'in algı ve anlama yetisi tartışması burada felsefi bir terbiye işlevi görür. Bilinç, önce nesneyi özellikleriyle tanımaya çalışır; sonra o özelliklerin arkasındaki düzeni arar. Fakat her aşamada kendi sınırına çarpar. Çünkü bilinç ne kadar ilerlerse ilerlesin, hakikat hazır bir mal gibi eline düşmez. Hakikat, bilincin kendi kurucu faaliyetini de sorgulamasını ister. "Ben ne görüyorum?" sorusu yetmez. "Ben bunu hangi kavramlarla görüyorum?" sorusu gerekir. "Bu nesnenin özellikleri nelerdir?" sorusu yetmez. "Ben hangi özellikleri seçiyor, hangilerini karartıyorum?" sorusu gerekir. "Bunun arkasındaki yasa nedir?" sorusu yetmez. "Ben yasa dediğim şeyle gerçekliği mi açıklıyorum, yoksa gerçekliği kendi zihinsel konforuma mı uyduruyorum?" sorusu gerekir.

Bu yüzden algı ve anlama yetisi, bilincin ergenlik dönemidir. Çocuklukta "bu" diyordu; şimdi "bu şudur, şu özelliklere sahiptir, şu yasaya bağlıdır" diyor. Daha güçlüdür; ama hâlâ tehlikededir. Çünkü ergen bilinç, kavram buldu mu dünyayı çözdüğünü sanır. Nesneyi sınıflandırınca ona sahip olduğunu düşünür. Yasayı keşfedince varlığı cebine koyduğunu zanneder. Hegel'in büyüklüğü, bilincin bu kendini beğenmişliğini boşa düşürmesindedir. Bilinç büyür; fakat büyüdükçe kendi yanılgısının biçimi de incelik. Cehâlet kaba hâliyle kolay tanınır; kavram giymiş cehâlet daha tehlikelidir.

Şeylerin arkasındaki hayalet bazen hakikatin gölgesidir, bazen bilincin kendi korkusudur. İnsan dünyayı anlamak için görünüşün arkasına geçmek zorundadır; fakat oraya geçtiğinde kendi soyutlamalarının putuna da tapabilir. İşte felsefe burada gerekir. Felsefe, görüneni küçümsemez; fakat görünene teslim olmaz. Yasayı arar; fakat yasayı putlaştırmaz. Özelliği dikkate alır; fakat tek özelliği bütünü yerine koymaz. Bilinci nesneye gönderir; sonra bilinci kendi üzerine geri çağırır. Çünkü insan, yalnız dünyayı yanlış algıladığı için değil, kendi algısını hakikat sandığı için de düşer.

Masanın üzerindeki çatlak bardak hâlâ orada duruyor. Ama artık o yalnız bir bardak değildir. Bilincin aceleciliğini, algının seçiciliğini, anlama yetisinin soyutlama hırsını gösteren küçük bir felsefi tuzaktır. Ona bakarken sadece camı değil, kendi bakımızın çatlağını da görürüz. Hegel'in istediği de biraz budur: Nesnenin içinden bilinci, bilincin içinden nesneyi, ikisinin geriliminden hakikatin zor doğumunu okumak.

Filozof Kirpi: "İnsan çoğu zaman eşyayı değil, eşyaya giydirdiği hükmü görür; hakikat de bu yüzden en çok bakışın içinde yaranır."

3. ÖZBİLİNÇ — İNSAN KENDİNİ BAŞKASININ GÖZÜNDE ARAR

Bir insan aynanın karşısına geçer. Yüzüne bakar. Saçındaki beyazı, alnındaki çizgiyi, gözünün altındaki yorgunluğu görür. Fakat aynanın gösterdiği şey ona yetmez. Çünkü insan, yüzünü görmekle kendini bilmez. Aynanın camı insanı çoğu zaman kandırır; ona bir görüntü verir, varlık vermez. İnsan kendini en çok başka bir insanın bakışında arar. Bir söz bekler, bir onay bekler, bir kabul bekler, bir selâm bekler, bir saygı kırıntısı bekler. Bazen bütün ömrünü birinin "sen varsın" demesi için harcar. İşte özbilinç burada başlar: insanın kendi kendine yetmediği, kendini başka bir bilinç üzerinden kurmaya çalıştığı o çıplak ve tehlikeli yerde.

Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi* içindeki en sarsıcı geçişlerinden biri budur. Bilinç önce nesneye yönelmişti; gördü, algıladı, anlamaya çalıştı. Fakat şimdi nesne yetmez. Çünkü insan yalnızca şeyleri bilen bir varlık değildir; kendini bilmek isteyen bir varlıktır. Özbilinç, bilincin kendine dönmesidir. Ama bu dönüş, odasına kapanmış bir ruhun kendi iç sesini dinlemesi gibi romantik bir sahne değildir. Özbilinç, başka bir özbilinçle karşılaşınca ciddileşir. İnsan kendini ancak başka bir insanın karşısında, onun direnciyle, onun arzusu ve bakışıyla sınırdığında fark eder.

Burada arzu sahneye girer. Hegel'de özbilinç başlangıçta arzu olarak belirir. Arzu, nesneyi tüketmek ister. İnsan acıkr, yer; susar, içer; ister, alır; sahip olur, harcar. Arzu nesneyi ortadan kaldırarak kendini doğrulamaya çalışır. Fakat nesne tüketilince sorun bitmez. Çünkü insanın kendini doğrulama ihtiyacı nesneyle kapanmaz.

Bir elmayı yiyen insan doyar; fakat tanınma açlığı doymaz. Bir eşyaya sahip olan insan kısa süreliğine rahatlar; fakat varlığının başkası tarafından kabul edilmesi meselesi orada beklemeye devam eder. İnsan yalnız midesiyle yaşamaz; haysiyetiyle, gururuyla, görünme ihtiyacıyla, sevilme arzusuyla, sayılma talebiyle de yaşar.

Bu yüzden özbilinç başka bir özbilinç ister. İnsan kendini, kendisi gibi isteyen, bakan, reddeden, kabul eden başka bir varlığın önünde kurar. Fakat bu karşılaşma hemen sevgi dolu bir kardeşlik tablosu üretmez. Tam tersine, ilk karşılaşma çoğu zaman çatışmadır. Çünkü iki bilinç de kendini mutlak görmek ister. Her biri diğerinin kendisini tanımamasını ister; fakat diğerini aynı ölçüde tanımakta zorlanır. İnsan tanınmak ister, ama tanımayı çoğu zaman ağır bir vergi gibi görür. Kendi haysiyetine sonsuz hassasiyet gösterir; başkasının haysiyetini ise çoğu kez küçük para gibi harcar. İnsan ruhunun eski hastalığı budur.

Bu aşamada Hegel, insan ilişkilerindeki sahte nezaketi parçalar. Toplum bize çoğu zaman uyum, saygı, görgü, düzen, protokol gibi kelimeler öğretir. Fakat bu kelimelerin altında çoğu zaman tanınma kavgası vardır. Kim kimin elini önce sıkacak? Kim kime ayağa kalkacak? Kim kime "hocam", "başkanım", "üstadım", "sayın" diyecek? Kim kürsüde, kim salonda oturacak? Kim konuşacak, kim susacak? Bu küçük görünen sahneler, özbilincin kanlı minyatürleridir. İnsan bazen bir makam odasında, bir yemek masasında, bir toplantı salonunda, bir sosyal medya paylaşımında, bir selâmın eksikliğinde paramparça olur. Çünkü tanınma meselesi, insanın sinir uçlarına bağlıdır.

Bugünün dünyası özbilincin bu yarasını kaşıyarak büyüyor. Sosyal medya, tanınma arzusunun devasa pazarıdır. İnsan orada kendini gösterir, fakat çoğu zaman kendini bulmaz; beğeni toplar, fakat haysiyet inşa etmez; takipçi kazanır, fakat iç derinlik kaybeder. Görünürlük, tanınmanın ucuz taklidi hâline gelir. Kişi, başkasının bakışını özgürleşmek için değil, varlığını yamamak için ister. Bu yüzden ekran çağının insanı çoğu zaman kırılğan bir özbilinçtir: dışarıdan alkış gelirse büyür, sessizlik gelirse küçülür. Bir bildirim sesiyle canlanır, ilgisizlikle solar. Tin burada kendini değil, algoritmanın önüne serilmiş gölgesini izler.

Tanınma meselesi yalnız bireysel narsisizmle sınırlı değildir. Siyaset de tanınma açlığının büyük sahnesidir. Kimlikler tanınmak ister, sınıflar tanınmak ister, inançlar tanınmak ister, diller tanınmak ister, mağduriyetler tanınmak ister. Fakat tanınma talebi adaletle birleşmezse kolayca tahakküm arzusuna dönüşür. Dün horlanan bugün horlamak ister. Dün yok sayılan bugün başkasını yok sayarak varlık kazanacağını zanneder. Ezilmişlikten ahlâk doğabilir; ama her ezilmişlik otomatik olarak ahlâk üretmez. Bazen ezilen, iktidar fırsatı bulduğunda efendisinin kötü bir kopyasına dönüşür. Özbilincin trajedisi de biraz buradadır: tanınma isteyen insan, başkasını tanımayı öğrenemezse kendi yarasını başkasının yüzüne mühür yapar.

Hegel'in bu noktadaki dehâsı, insanı soyut bir "ben" olarak bırakmamasıdır. "Ben" dediğimiz şey, başkasıyla ilişkide biçimlenir. Kendini tümüyle bağımsız sanan benlik bile başkasının tanıklığına muhtaçtır. "Ben kimseye ihtiyaç duymam" diyen insanın bile bu cümleyi duyacak bir başkasına ihtiyacı vardır. En keskin yalnızlık iddiası bile gizlice bir seyirci arar. İnsan kendi içine kapandığında bile başkasının seslerini taşır: ailesinin sesi, öğretmeninin sesi, düşmanının sesi, sevdiğinin sesi, toplumun sesi, devletin sesi, Tanrı adına konuşanların sesi. Özbilinç, içimizdeki kalabalığın düzenlenmesidir.

Bu yüzden kendini bilmek, yalnız içe bakmakla olmaz. İnsan kendi içine baktığında bile başkalarının bıraktığı izlerle karşılaşır. Bir çocuğa sürekli "sus" denmişse, büyüdüğünde kendi düşüncesinden bile utanabilir. Bir topluma sürekli "sen yetersizsin" denmişse, kendi aklını kiralık sayabilir. Bir inanç topluluğuna sürekli "düşünme, itaat et" denmişse, vicdanı emir eri zannedebilir. Tanınmanın bozulduğu yerde özbilinç de sakatlanır. İnsan ya kendini değersiz görür ya da değersizliğini örtmek için kaba bir üstünlük maskesi takar. Aşağılık duygusu ile kibir çoğu zaman aynı yaranın iki ayrı kostümüdür.

Özbilinç, başkasını yok ederek kendini kurmaya kalktığında felâket başlar. Çünkü insan karşısındakini yalnız araç hâline getirdiğinde, aslında kendi tanınma zeminini de çürütür. Beni tanıyan varlığı ezdiğimde, ondan aldığım tanınma da değersizleşir. Bir kölenin efendisine gösterdiği saygı, gerçek saygı değildir; korkunun dilidir. Bir memurun amirine eğilmesi, çoğu zaman hürmet değil, geçim stratejisidir. Bir akademisyenin güçlü hocaya methiye düzmesi, bilgi ahlâkı değil, kariyer cambazlığıdır. Bir yurttaşın iktidara alkış tutması, bazen rıza değil, korkunun terbiyeli hâlidir. Bu tür tanınma, özbilinci büyütmez; sadece tahakkümün aynasını cilalar.

Buradan efendi-köle diyalektiğine doğru yol açılır; fakat daha o kapıya varmadan şu gerçeği görmek gerekir: İnsan, başkasının gözünde kendini arar; ama başkasının gözünü ele geçirerek kendini bulamaz. Tanınma karşılıklı olmadığında çürür. Tek taraflı tanınma, haysiyet değil, sahte saltanat üretir. Kişi herkesin önünde eğilmesini isteyebilir; fakat kendisi kimsenin varlığını tanımıyorsa, aldığı saygı değil, korkuyla boyanmış bir sessizliktir. Böyle bir insanın özbilinci aslında yoksuldu. Dışarıdan büyük görünür; içeriden boş yankı odasıdır.

Modern kurumların büyük bir kısmı bu sahte tanınma ekonomisiyle çalışır. Makamlar, unvanlar, protokoller, plaketter, resmî hitaplar, ödül törenleri, akademik jüriler, siyasî kongreler, medya vitrinleri... Bütün bunlar bazen haysiyetin değil, tanınma açlığının sahne dekoruna dönüşür. İnsan yaptığı işin hakikatinden çok, o işin kendisine sağlayacağı görünürlelikle ilgilenir. Bilgi üreten kişi, bilginin haysiyetinden kopup alkışın kölesi olabilir. Siyasetçi, halkın derdiyle değil, kameranın açısıyla yaşamaya başlayabilir. Dindar, Allah'ın rızasından çok cemaatin takdirini önemseyebilir. Sanatçı, eserin iç ateşinden çok piyasadaki karşılığını kollayabilir. Özbilinç burada özgürleşmez; pazarlanır.

Hegelci bakışın rahatsız edici tarafı şudur: İnsanı kendi içindeki tahtından indirir. "Ben benim" demek kolaydır. Fakat bu "ben" in hangi ilişkilerden, hangi tanınma mücadelelerinden, hangi korkulardan, hangi arzuların terbiyesinden geçtiğini sormak zordur. İnsan kendi benliğinin müellifi olduğunu sanır; oysa çoğu zaman başkalarının bakışından derlenmiş bir müsveddedir. Bu müsveddeyi özgür bir metne çevirmek için başkasını yok etmek değil, başkasıyla doğru bir tanınma ilişkisi kurmak gerekir.

Özbilinç, insanın kendi üzerine kapanması değil; başkasıyla karşılaşırken kendi hakikatine uyanmasıdır. Ama bu uyanış acısız olmaz. Başkası bana sınırimi gösterir. Başkası benim mutlak olmadığımı gösterir. Başkası benim arzumun karşısına kendi arzusunu koyar. Başkası benim dünyamın tek dünya olmadığını yüzüme çarpar. Bu yüzden başka insan çoğu zaman rahatsız edicidir. Fakat insanı büyüten şey de budur. Kendi sesinden başka ses duymayan bilinç, kısa sürede putlaşır. Putlaşan bilinç ise düşünmez; kendine tapar.

Tin, başkasının yüzünde sınanır. İnsanın özgürlük iddiası, kendisine benzeyeni sevmesinde değil, kendisine direneni tanıyabilmesinde belli olur. Tanınma, alkış istemek değildir; karşılıklı haysiyet alanı kurmaktır. Bu alan kurulmadığında insan ilişkileri ya pazara döner ya saraya ya da hapishaneye. Pazarda herkes kendini satar. Sarayda herkes güçlüye eğilir. Hapishanede herkes birbirini gözetler. Hegel'in özbilinç bahsi, işte bu üç karanlık mekânın ortasında insana zor bir kapı aralar: Kendini bilmek istiyorsan, başkasını da bilinç olarak tanımayı öğren.

Aynanın karşısındaki insan hâlâ yüzüne bakıyor. Ama artık biliyoruz: o yüz tek başına ona kendini vermeyecek. Çünkü insanın yüzü camda görünür, fakat haysiyeti ilişkide ortaya çıkar. Özbilinç, kendi görüntüsüne âşık olan benliğin değil, başkasının varlığıyla sarsılan bilincin meselesidir. İnsan kendini başkasının gözünde arar; fakat kendini bulması, o gözü esir almaktan değil, o bakışla haysiyetli bir karşılaşma kurmaktan geçer.

Filozof Kirpi: "İnsan başkasının gözünde kendini ararken dikkat etmelidir; çünkü tanınma arzusunun çamurunda haysiyet de boğulabilir, kibir de krallık ilân edebilir."

4. EFENDİ-KÖLE DİYALEKTİĞİ — İKTİDARIN KORKUSU, EMEĞİN BİLİNCİ

Bir odada iki insan karşı karşıya duruyor. Aralarında masa yok, protokol yok, hukuk yok, nezâket yok. Yalnızca bakış var. Birinin bakışı diğerinden tanınma istiyor; ötekini bakışı da aynı şeyi talep ediyor. İkisi de "ben" demek istiyor; fakat bu "ben", boşlukta söylenmiş masum bir zamir değil. Bu "ben", başkasının önünde kendini kanıtlamak isteyen yaralı bir varlık çığıdır. İnsan burada yalnız yaşamak istemez; üstün gelmek ister. Yalnız görünmek istemez; hükmetmek ister. Yalnız kabul edilmek istemez; kabul ettirmek ister. İşte efendi-köle diyalektiği, insanın bu karanlık tanınma açlığının çıplak anatomisidir.

Hegel'in meşhur sahnesinde iki özbilinç karşı karşıya gelir. Her biri diğerinden tanınma ister. Fakat karşılıklı tanınma hemen kurulmaz. Çünkü insanın içindeki ilk hamle çoğu zaman ahlâkî değildir; tahakkümcüdür. Kendi özgürlüğünü başkasının özgürlüğüyle birlikte düşünmek yerine, başkasını kendi özgürlüğünün aynası hâline getirmeye çalışır. Böylece mücadele başlar. Bu mücadele sıradan bir kavga değildir; varlık kavgasıdır. İnsan yalnız ekme için değil, haysiyet için de dövüştür. Hatta bazen ekmeği unuttur, haysiyetin gölgesi için kendini yakar.

Bu karşılaşmanın en sert noktası ölüm riskidir. Çünkü özbilinç kendini mutlak göstermek ister. "Ben yalnız canlı bir beden değilim; ben özgürüm, ben kendimi aşarım, ben ölümden bile korkmam" demek ister. Fakat ölümlü yüzleşme herkes için aynı sonucu doğurmaz. Biri ölümlü göze alır gibi görünür; diğeri ölüm korkusuyla geri çekilir. Böylece efendi ile köle arasındaki ilişki doğar. Efendi, kendi varlığını kabul ettirmiş gibi görünür. Köle ise yaşamını korumak için boyun eğmiş gibidir. İlk bakışta sahne açıktır: biri hükmeder, diğeri itaat eder. Biri buyurur, diğeri çalışır. Biri yer, diğeri üretir. Biri görünür, diğeri gölgede kalır.

Fakat Hegel'in dehâsı tam burada ortaya çıkar: İlk bakışta güçlü görünen efendi aslında zayıf bir zemine basmaktadır. Çünkü efendi tanınmayı köleden alır. Ama köle, özgür bir bilinç olarak tanınmadığı için, onun verdiği tanınma da eksiktir. Bir insanı ezip sonra ondan saygı beklemek, aynayı kırıp yüzünü onda görmek istemeye benzer. Korkudan eğilen insanın eğilişi, hakikî tanınma değildir. Efendi bunu bilmek istemez; çünkü iktidarın en sevdiği şey, korkuyu hürmet sanmaktır. Fakat korku hürmet değildir. Korku yalnızca ruhun diz çökmesidir; haysiyetin değil.

Efendi burada tüketen konumdadır. Kölenin emeğiyle üretilen nesneye sahip olur. Dünyayla doğrudan değil, kölenin aracılığıyla ilişki kurar. Nesneyi dönüştürmez; hazır bulur, kullanır, tüketir. Bu yüzden efendinin dünyayla ilişkisi yüzeyseldir. O, varlığını başkasının emeği üzerine kurar. Koltuğun rahatlığına yerleşir; fakat o koltuğun ağacını kesen, biçen, taşıyan, işleyen bedeni unutmak ister. Sofraya oturur; toprağı süren eli görmez. Sarayda yürür; taşı yontan işçiyi hatırlamaz. Efendilik, çoğu zaman emeğin hafızasını silme sanatıdır.

Köle ise ilk bakışta yenilmiş görünür. Ölüm korkusuyla geri çekilmiş, efendiye bağlanmış, kendi arzusunu bastırılmış, başkasının emri altında yaşamaya başlamıştır. Fakat Hegel'in ters çevirici hamlesi burada başlar. Köle, korku ve emek sayesinde derinleşir. Ölüm korkusu onu yüzeysel arzudan koparır. Emek ise onu dünyayla gerçek bir ilişkiye sokar. Köle nesneyi yalnız tüketmez; ona biçim verir. Taşı yontar, toprağı işler, metali döver, kumaşı dokur, eşyayı üretir. Kendi emeğini nesnede görür. Dünya artık onun karşısında yabancı bir kütle değildir; kendi terinin, sabrının, becerisinin, acısının izini taşıyan bir alandır.

Burada emek yalnız ekonomik bir faaliyet değildir; bilinç terbiyesidir. İnsan emek verirken arzusunun anlık saldırısını erteler. Sabretmeyi, biçim vermeyi, malzemeyle konuşmayı, direnci aşmayı öğrenir. Taş hemen teslim olmaz; toprak hemen ürün vermez; demir hemen şekle girmez. Nesne direnir. Bu direnç, bilinci eğitir. Efendi tüketerek dünyayı harcar; köle çalışarak dünyayı tanır. Efendi nesneyle keyif ilişkisi kurar; köle nesneyle dönüşüm ilişkisi kurar. Bu yüzden tarihin gerçek bilgisi çoğu zaman hükmedenin ağzında değil, çalışan elin nasırında saklıdır.

Bu diyalektik, yalnız antik çağın kölelik düzeniyle sınırlı değildir. Bugünün dünyasında da efendi-köle ilişkisi farklı maskelerle sürer. Patronaj ilişkilerinde, bürokraside, akademiye, siyasette, medyada, cemaatlerde, şirketlerde, hatta aile içinde bile bu sahne tekrarlanır. Birileri sürekli tanınmak ister; ama karşısındakini özne olarak tanımaz. Birileri sürekli itaat üretir; sonra bu itaati sadâkat diye pazarlar. Birileri başkasının emeğini kendi başarısı gibi anlatır. Birileri görünürlük kürsüsünde konuşur; görünmez insanlar onun cümlelerinin yükünü taşır.

Modern efendi artık her zaman kılıç taşımaz; bazen imza yetkisi taşır. Bazen kadro verir, bazen ihale dağıtır, bazen unvan bahşeder, bazen ekran süresi açar, bazen jüride oturur. Modern köle de her zaman zincir taşımaz; bazen özgeçmiş taşır, bazen borç taşır, bazen kariyer kaygısı taşır, bazen mahalle baskısı taşır, bazen "aman başıma iş gelmesin" cümlesini taşır. Eski zincir demirdendi; yeni zincir çoğu zaman görünmezdir. Görünmez zincir daha sinsidir; çünkü insan bazen bağlı olduğunu bile fark etmez.

Efendi-köle diyalektiğini siyasal alana indirdiğimizde manzara daha da sertleşir. İktidar, yurttaştan tanınma ister; fakat yurttaşı özgür özne olarak tanımadığında aldığı şey rıza değil, korkuyla terbiye edilmiş sessizliktir. Devlet kendini baba, milletini çocuk, bürokrasisini kulluk merdiveni, hukuku emir defteri hâline getirdiğinde orada karşılıklı tanınma değil, kurumsallaşmış efendilik vardır. Böyle bir düzende yurttaş konuşmaz; fısıldar. Hak talep etmez; ricâ eder. İtiraz etmez; uygun zamanı bekler. Kendi ülkesinde misafir gibi davranmaya başlar. Bundan daha büyük siyasal sefâlet az bulunur.

Teopolitik yapılarda da aynı mekanizma çalışır. Birileri Tanrı adına konuştuğunu iddia ederek insanların vicdanını ipotek altına alır. İtaati takvâ, korkuyu edep, sorgulamayı fitne, haysiyeti kibir, aklı vesvese diye adlandırır. Böylece kulun Allah karşısındaki derin sorumluluğu, kulun kul karşısındaki köleliğine dönüştürülür. Bu, dindarlık değil; kutsal ambalajlı efendiliktir. Çünkü hakikî din, insanı kula kulluktan kurtarmak zorundadır. Eğer bir dinî dil insanı daha cesur, daha âdil, daha merhametli, daha hür kılmıyorsa, orada vahyin sesi değil, efendinin gölgesi konuşuyor olabilir.

Akademik dünyada da efendi-köle diyalektiğinin zarif ama çürük biçimleri vardır. Hoca, öğrenciden yalnız öğrenme ciddiyeti değil, kişisel biat beklediğinde efendileşir. Öğrenci, hakikate değil hocanın keyfine göre düşünmeye başladığında köleleşir. Tez danışmanlığı bilgi yolculuğu olmaktan çıkıp küçük bir saray protokolüne dönüştüğünde, üniversite medrese de olamaz, akademi de olamaz; ancak unvan mezarlığı olur. Bilgi orada doğmaz; izinle dolaşır. Kavramlar orada özgürce çarpışmaz; güçlü isimlerin gölgesinde hizaya girer.

Fakat Hegel'in diyalektiğinde umut da vardır. Köle yalnız kurban değildir. Eğer emek yoluyla dünyayla sahici ilişki kurarsa, korkusunu bilinç hâline getirebilirse, ürettiği nesnede kendi gücünü tanıyabilirse, dönüşüm imkânı doğar. Kölelik yalnız dışsal bir durum değildir; içsel bir terbiyesizlik hâline de gelebilir. İnsan dışarıdan zincirlenmiş olabilir, ama içinden haysiyetini koruyabilir. Tersine, dışarıdan özgür görünüp içeriden köle olanlar da vardır. Makam sahibi olup korkunun esiri olan, servet sahibi olup arzunun kölesi olan, ünvan sahibi olup alkışa bağımlı yaşayan nice zavallı efendi vardır.

Bu yüzden efendi-köle diyalektiği basit bir sınıf karşıtlığına indirgenirse zayıflar. Burada mesele yalnız ekonomik sömürü değildir; tanınma, korku, emek, haysiyet, bağımlılık ve özgürlük meselesidir. Efendi de köle de ilişki içinde kurulur. Efendi, köle olmadan efendi olamaz; köle de efendinin tanıma rejimi içinde köleleşir. Bu karşılıklı bağımlılık, iktidarın gizli sefâletini açığa çıkarır. Hiçbir efendi mutlak değildir; çünkü efendiliği başkasının eğilişine muhtaçtır. Muhtaç olan mutlak olamaz. İktidarın içindeki korku buradan doğar. Efendi, kölenin bir gün başını kaldırmasından korkar; çünkü kendi büyüklüğünün başkasının eğilmiş boynuna bağlı olduğunu bilir.

Emeğin bilinci bu yüzden tehlikelidir. Çalışan insan, üreten insan, biçim veren insan, dünyanın kendisi olmadan dönmediğini fark ettiği an efendinin büyüğü bozulur. Sarayın ihtişamı, mutfağın ateşine; kürsünün asaleti, görünmeyen emeklere; devletin kudreti, sıradan yurttaşın sabrına; sermayenin kârı, işçinin bedenine bağlıdır. Bu fark edilmiş, tarihteki birçok kırılmanın sessiz başlangıcıdır. Köle önce dünyayı işler; sonra dünyanın kendisi tarafından işlendiğini fark eder. O an bilinç değişir.

Hegel'in sahnesinde emek, korku ve tanınma birbirine bağlanır. Fakat bu bağın bugüne söylediği şey çok nettir: Başkasını ezerek alınan tanınma, insanı özgürleştirmez. Başkasının emeğini tüketerek kurulan rahatlık, bilinci derinleştirmez. Başkasını susturarak elde edilen iktidar, hakikat üretmez. Efendi kendini güçlü sanır; ama dünyayla ilişkisini başkasının emeğine havale ettiği için içten içe yoksullaşır. Köle ise eğer korkusunu yalnız itaat gerekçesi yapmaz, onu bilinç ateşine dönüştürürse, tarihin gerçek dönüştürücü kuvveti hâline gelebilir.

O odadaki iki insan hâlâ karşı karşıya duruyor. Birinin elinde buyruk, diğersinin bedeninde korku var. Ama sahne görüldüğü kadar basit değil. Buyruk veren, emek vermediği dünyanın hakikatinden uzaktır. Korkan, çalışırken dünyayı öğrenmektedir. Efendi yüksekte oturur; fakat çoğu zaman derinliği yoktur. Köle aşağıda çalışır; fakat nesnenin direncinden, emeğin sabrından, ölüm korkusunun terbiyesinden geçerek bilincini derinleştirme imkânı taşır. Tarih bazen böyle alay eder: Tahtta oturana yüzeyde bırakır, toprağı kazanı hakikate yaklaştırır.

Filozof Kirpi: "Efendi, başkasının eğilmiş boynunda büyüklük arar; emek ise toprağın sessizliğinde insana kendi haysiyetini öğretir."

10

5. MUTSUZ BİLİNÇ — İKİYE BÖLÜNMÜŞ İNSAN

Gece yarısı bir odada tek başına oturan insanı düşünelim. Dışarıda şehir çoktan yorulmuş, sokak lambaları eski bir günah gibi titremeye başlamıştır. Masanın üzerinde yarım kalmış bir kitap, soğumuş çay, buruşturulmuş bir kâğıt, içinden çıkılmayan birkaç cümle vardır. İnsan kendi içine döner. Fakat içinde huzurlu bir ev bulmaz; çatlamış bir mahkeme salonu bulur. Bir tarafı ister, bir tarafı yasaklar. Bir tarafı dünyaya uzanır, bir tarafı dünyadan utanır. Bir tarafı bedendir, bir tarafı sonsuzluk özlemi. Bir tarafı arzudur, bir tarafı suçluluk. İnsan kendi içinde ikiye bölünmüş bir ülke gibidir; sınırları mayınlı, dili yaralı, bayrağı yorgun.

Hegel'in "mutsuz bilinç" dediği şey tam bu iç bölünmenin felsefî adıdır. Özbilinç başkasından tanınma istemiş, efendi-köle geriliminden geçmiş, korku ve emekle sınanmıştı. Fakat şimdi kavga dışarıda değildir; insanın kendi içindedir. Bilinç, kendini sonlu, eksik, geçici, kirli, yaralı görür. Karşısına ise değişmeyen, sonsuz, saf, mutlak bir varlık fikrini koyar. Böylece insan kendi varlığını değersizleştiren bir yücelik karşısında diz çöker. Sonsuzu ister; fakat sonlu bedene mahkûmdur. Mutlak hakikati arar; fakat gündelik hayatın küçük hesapları, arzuları, korkuları ve zaafı içinde debelenir.

Mutsuz bilinç, insanın kendi içinde kurduğu dikey uçurumdur. Yukarıda Tanrı, hakikat, sonsuzluk, saflık, kurtuluş vardır; aşağıda beden, dünya, arzu, günah, eksiklik ve kirlenme. İnsan bu iki alanı birleştiremez. Bir yandan yüceye yönelir, öte yandan kendi sonluluğundan tiksindir. Kendi varlığını bir yük gibi taşır. Bedenini ayıp, arzusunu leke, dünyayı tuzak, neşeyi gevşeklik, düşüncüyü kibir, özgürlüğü tehlike saymaya başlar. İşte burada dindarlığın ince bir hattı açılır: Bir yanda hakikî arayış vardır, diğer yanda insanı kendi varlığından nefret ettiren hastalıklı bir ruh terbiyesi.

Mutsuz bilinç, yalnız dinî bir kategori değildir; ama dinî tecrübenin içinde çok güçlü biçimde görünür. İnsan, kendisini sonsuz olan karşısında eksik hisseder. Bu eksiklik duygusu samimî bir tevâzuya dönüşebilir. İnsan kendi sınırını bilir, haddini tanır, kibirini kırar, başkasına merhametle yaklaşır. Böyle olduğunda bu bilinç yıkıcı

değil, arındırıcıdır. Fakat aynı eksiklik duygusu zehirlenirse, insan kendi varlığını aşağılamaya başlar. Kendini sürekli suçlu, sürekli kirlî, sürekli yetersiz, sürekli cezaya lâyık görür. O zaman Tanrı fikri, rahmet kapısı olmaktan çıkıp insanın kendi kendine kurduğu iç hapishanenin gardiyanına dönüşür.

Burada çok dikkatli olmak gerekir. Mesele inancı küçümsemek değildir. Tam tersine, inancı insanı ezen sahte kutsallık biçimlerinden korumaktır. Hakikî inanç insanı kula kulluktan, nefsin azgınlığından, iktidarın putlarından, paranın tanrıçıklarından, kibrin zehrinden kurtarır. Fakat mutsuz bilincin zehirli biçimi, insanı özgürleştirmez; onu sürekli ezik, korkak ve suçlu tutar. Böyle bir bilinç, Allah'a yaklaşmak isterken çoğu zaman kendi korkusuna tapmaya başlar. Korku kutsallaşır, suçluluk ahlâk sanılır, itaat olgunluk diye pazarlanır. İnsan kendi içindeki canlılığı öldürdükçe daha dindar olduğunu zanneder. Zavallı yanığı! Ruhunu kurutarak hakikate yaklaşacağını sanan insan, çoğu zaman yalnızca kendi iç çölünü büyütür.

Hegel'in mutsuz bilinç bahsi bu yüzden modern görünür dindarlığı okumak için de keskin bir bıçaktır. Bugünün birçok insanı Tanrı'yı aramıyor; Tanrı fikri üzerinden kendi toplumsal pozisyonunu, ahlâkî üstünlük duygusunu, cemaat içindeki yerini, siyâsî sadâkatini, görünür fazilet dekorunu kuruyor. Dışarıdan bakınca ibâdet, ahlâk, edep, tevâzu, bağlılık gibi görünen birçok davranışın altında tanınma açlığı, korku, çıkar, itibar ve sürü psikolojisi kaynıyor olabilir. Mutsuz bilinç burada kendini dindarlık kılığıyla gizler. İnsan içindeki yarığı kapatmak yerine onu törenle süsler.

Bu sahte dindarlığın en büyük belirtisi şudur: Kendi nefesine karşı sert görünür, fakat iktidara karşı yumuşaktır. Yoksula öğüt verir, zengine hürmet eder. Çocuğa sabır tavsiye eder, zalime hikmet arar. Mazluma kader anlatır, muktedire maslahat üretir. Kendi küçük arzularını günah diye büyütür, büyük adaletsizlikleri "devlet aklı", "ümmeî menfaati", "dava hassasiyeti" diye aklar. Böylece mutsuz bilinç ahlâk üretmez; iç parçalanmasını başkasına vaaz eden bir riyakârlık düzenine dönüşür.

İnsan kendi içinde ikiye bölündüğünde, bu bölünmeyle dürüstçe yüzleşirse derinleşebilir. Fakat bu bölünmeyi başkalarını yönetme aracına çevirirse çürür. Teopolitik düzenlerin en sevdiği insan tipi tam da budur: İçeriden suçlu, dışarıdan itaatkâr; vicdanı yaralı, dili kontrollü; akli korkutulmuş, bedeni hizaya sokulmuş insan. Böyle insan kolay yönetilir. Çünkü kendi içindeki mahkemede sürekli sanık sandalyesindedir. Başını kaldırmaya cesaret edemez. Soru sormayı günah, itirazı fitne, haysiyeti kibir, düşünmeyi şeytanî vesvese sayar. Oysa insanın aklına düşman olan bir kutsallık, kutsallık değil, iktidar teknolojisidir.

Mutsuz bilinç, yalnız dindar insanda görünmez. Seküler dünyada da mutsuz bilinç vardır. Modern insan da kendi içinde ikiye bölünmüştür. Bir yanda özgürlük ister, öte yanda onay bağımlısıdır. Bir yanda birey olduğunu söyler, öte yanda kalabalığın alkışına muhtaçtır. Bir yanda bedeniyle barışık görünür, öte yanda aynaların ve ekranların merhametsiz mahkemesinde kendini parçalar. Bir yanda akli kutsar, öte yanda piyasanın putlarına secde eder. Dinî suçluluğun yerini bu kez performans suçluluğu alır: Daha başarılı olmalısın, daha görünür olmalısın, daha fit görünmelisin, daha üretken olmalısın, daha mutlu görünmelisin. Eski keşişin kırbacı gitmiş, yerine bildirim sesi gelmiştir. Fark sandığımız şey bazen yalnızca dekor değişikliğidir.

Bu yüzden mutsuz bilinç çağdaş insanın da omurgasına saplanmış bir kıymıktır. İnsan artık günah çıkarmak için rahibin önüne gitmiyor belki; ama algoritmanın önünde kendini durmadan teşhir ediyor. Beğeni almadığında eksiliyor, görünmediğinde yok olduğunu sanıyor, başarılı görünmediğinde suçluluk duyuyor. Eskiden insan sonsuz Tanrı karşısında kendini eksik hissedirdi; şimdi sonsuz akış karşısında kendini yetersiz hissediyor. Eskiden arınmak için inzivâya çekilirdi; şimdi kendini kanıtlamak için sürekli görünür olmaya çalışıyor. Mutsuzluk biçim değiştiriyor, fakat iç bölünme sürüyor.

Hegel'in derdi bu bölünmeyi yalnız teşhir etmek değildir. Mutsuz bilinç, kendi çelişkisi içinde kalırsa kendini tüketir. Sonlu ile sonsuzu, beden ile ruhu, dünya ile hakikati, insan ile Tanrı'yı birbirine düşman kamplar gibi

kurarsa iç savaş hiç bitmez. İnsan ya dünyadan kaçar ya dünyaya gömülür. Ya bedeni hor görür ya bedene tapar. Ya Tanrı adına insanı ezer ya insan adına kutsalı çöpe atar. İki uç da zavallıdır. Çünkü ikisi de bütünlüğü kuramaz. Mutsuz bilinç, parçalanmışlığını mutlaklaştırdığı için mutsuzdur. Kendi yarasını kader sanır.

Burada aşılması gereken şey, insanın sonluluğunu inkâr etmeden sonsuzluk arayışını koruyabilmesidir. İnsan bedendir; ama yalnız beden değildir. İnsan arzudur; ama yalnız arzu değildir. İnsan dünyalıdır; ama yalnız dünyaya kapatılmış değildir. İnsan eksiktir; ama eksiklik onun haysiyetini iptal etmez. İnsan günah işleyebilir; fakat günahkâr olma ihtimâli onun ontolojik değerini yok etmez. Bu denge kurulmadığında ya kibir doğar ya eziklik. Kibir, kendini sonsuz sanan sonluluğun maskesidir. Eziklik ise sonsuzluk karşısında kendi varlığını çöpe atan bilincin hastalığıdır.

Mutsuz bilinç, insanın kendi içinde Tanrı ile kavga etmesi değildir yalnızca; insanın kendi insanlığıyla barışamamasıdır. Kendi sınırlılığını kabul edemeyen insan, ya kendini tanrılaştırır ya kendini böcek sayar. İki durumda da hakikatten uzaklaşır. İnsan ne puttur ne çöp. Ne mutlak efendidir ne de ontolojik enkaz. İnsan, eksikliğini bilerek yürüyen, yarasını inkâr etmeden anlam arayan, sonluluğunda sonsuzluk kokusu taşıyan tuhaf bir varlıktır. Hegel'in mutsuz bilinci bu tuhaflığın sancılı sahnesidir.

Toplumsal düzeyde de mutsuz bilinç tehlikelidir. Bir toplum kendi tarihî suçlarıyla yüzleşemezse, ya kendini sürekli mağdur gösterir ya da sürekli yüce millet masalı anlatır. Bir toplum kendi dinî mirasıyla sağlıklı ilişki kuramazsa, ya onu bütünüyle reddeder ya da sorgulanamaz bir zirha dönüştürür. Bir toplum modernleşme sancısını dürüstçe kavrayamazsa, ya Batı karşısında aşağılık kompleksine saplanır ya da kaba bir üstünlük böbürlenmesine kaçar. Bunların hepsi mutsuz bilincin kolektif biçimleridir. Toplum da insan gibi ikiye bölünebilir; geçmişle geleceği, inancı ile akli, devleti ile yurttaş, geleneği ile özgürlüğü arasında hasta bir salıncağa dönebilir.

Böyle toplumlarda düşünce kolay kolay gelişmez. Çünkü düşünce, çelişkiyi taşıma cesareti ister. Mutsuz bilinç ise çelişkiden ya kaçar ya da çelişkiyi kutsallaştırır. Bir taraf "her şeyimiz mükemmeldi, bizi bozdular" der; diğer taraf "bütün geçmiş karanlıktı, bizi ancak dışarıdan gelen ışık kurtarır" der. İkisi de çocukçadır. Biri nostaljik uyuşturucu satar, diğeri ithal akıl protezi takar. Oysa olgun bilinç, ne geçmişe secde eder ne de bugünün piyasa vitrininde kendini kaybeder. Olgun bilinç yarayı kabul eder, fakat yarayı kimlik hâline getirmez.

Mutsuz bilinçten çıkış, insanın kendi bölünmüşlüğüne inkâr etmeden onu aşmaya çalışmasıyla mümkündür. İnsan kendi içindeki suçlulukla, arzu ile, korku ile, iman ile, akıl ile, beden ile, ölümlüyle yüzleşmelidir. Ama yüzleşmek, kendini sürekli kırbaçlamak değildir. Kendi nefsinin tanımak başkadır, kendi varlığından nefret etmek başka. Tevâzu başkadır, kişiliksizleşme başka. Arınma başkadır, hayat düşmanlığı başka. İtaat başkadır, kula kulluk başka. İnsan bu ayrımları kaybettiğinde mutsuz bilinç derinleşir ve ruh, kutsal kelimelerle kendi mezarını kazmaya başlar.

Gece yarısı odadaki insan hâlâ masanın başında oturuyor. Kitap açık, çay soğuk, şehir uykulu. Fakat artık biliyoruz: Onun asıl kavgası dışarıdaki gürültüyle değil, içindeki yarılmış mahkemeyledir. Kendini suçlayan ses ile kendini temize çıkarmaya çalışan ses birbirine çarpar. Sonsuzluğu isteyen yanı sıra gündelik hayatın küçük korkuları arasında gidip gelir. Belki dua eder, belki susar, belki ağlar, belki yalnızca pencereye bakar. Ama bu sahnede insanın en eski meselesi durur: Kendi eksikliğini haysiyetini kaybetmeden taşımak.

Mutsuz bilinç, insanın kendi içinde sürgüne gönderilmesidir. Fakat bu sürgün doğru okunursa, insanı derinleştirebilir. Çünkü içindeki yarığı gören insan, başkasının yarasına karşı daha merhametli olabilir. Kendi eksikliğini tanıyan insan, başkasına efendilik taslamaktan utanabilir. Kendi suçluluk duygusunu iktidar aracına çevirmeyen insan, ahlâkı korkudan kurtarabilir. Böylece mutsuz bilinç, zehir olmaktan çıkıp terbiyeye dönüşebilir. Ama bunun için insanın kendi içindeki sahte yarığları kovması gerekir.

Filozof Kirpi: "İnsan kendi içindeki yarığı Tanrı sanırsa köleleşir; o yarıktan merhamet ve haysiyet çıkarırsa insan olmaya başlar."

6. AKIL, TOPLUM VE TARİH — BİLİNÇ KENDİ EVİNİ ARIYOR

Eski bir adliye koridorunu düşünelim. Duvarlarda solmuş boya, kapıların üzerinde yorgun tabelalar, bekleme banklarında yüzü düşmüş insanlar, ellerinde dosya taşıyan avukatlar, memurların önünde uzayan kuyruklar... Bir çocuk annesinin eteğine tutunmuş, ne olduğunu anlamadan bekliyor. Bir adam, dilekçesinin hangi kaleme verileceğini soruyor. Bir kadın, yıllardır süren davasının tarihini öğrenmeye çalışıyor. Koridorun içinde yalnız bireysel dertler yoktur; orada devletin akli, hukukun terbiyesi, bürokrasinin ruhu, toplumun sabrı, yurttaşın haysiyeti ve tarihin birikmiş pası aynı anda görünür. İnsan burada yalnız kendi bilinciyle değil, kurumların bilinciyle de karşılaşır. İşte tin, bu koridorda soyut bir kavram olmaktan çıkar; dosya kapağında, bekleyen bedende, geciken adalette, memurun ses tonunda görünür hâle gelir.

Hegel'in yolculuğunda bilinç, yalnız kendi içindeki çatlaklarla oyalanamaz. Duyusal kesinlikten algıya, anlama yetisinden özbilince, efendi-köle geriliminden mutsuz bilince kadar gelen hareket, insanı nihayet toplumsal ve tarihsel alana taşır. Çünkü insan yalnız kendi kafasının içinde yaşayan bir varlık değildir. İnsan ailede doğar, dilin içine düşer, gelenekle biçimlenir, hukukla sınılanır, kurumlarla terbiye edilir, devletle karşılaşır, emek düzeni içinde yer alır, tarihin artıklarıyla yaşar. Kendi "ben"ini bile toplumsal bir evin içinde kurar. O ev sağlamsa insan nefes alır; o ev çürümüşse bilinç rutubet kokar.

Akıl burada artık tek kişinin hesap yeteneği değildir. Akıl, ortak hayatın düzen kurma kudretidir. Fakat bu düzen mekanik bir disiplin anlamına gelmez. Hakikî akıl, hayatı boğmadan biçimlendiren, özgürlüğü yok etmeden kurumsallaştıran, bireyi ezmeden toplumu mümkün kılan bir derinliktir. Bir toplumun akli yalnız filozoflarının kitaplarında değil, mahkemelerinin işleyişinde, okullarının çocuklara bakışında, sokaklarının güvenliğinde, yoksuluna davranışında, yaşlısını koruyuşunda, muhalifine tahammülünde, yeteneği ödüllendirme biçiminde, liyâkate gösterdiği saygıda görünür. Akıl eğer yalnız kürsüde konuşuyor, kurumlarda çalışmıyorsa, orada tin henüz ev bulamamış demektir.

İnsan kendi bilincini ancak toplumsal dünyanın içinde sınavabilir. Odasında adalet üzerine parlak cümleler kuran biri, karşısına çıkarı dokunan bir haksızlık geldiğinde susuyorsa, onun akli kâğıt üstünde kalmıştır. Özgürlükten söz eden bir kurum, içeride soru soranı cezalandırıyorsa, o kurumun özgürlük dili sahte para gibidir. Ahlâktan bahseden bir siyaset, gücü ele geçirince hukuku kendi ayakkabısının altına alıyorsa, orada ahlâk değil, dekor vardır. Tin, sözle eylem arasındaki mesafede yakalanır. Hegelci bakışın sert tarafı da budur: Bilinci yalnız niyetleriyle değil, dünyada kurduğu ilişkilerle yargılar.

Toplum, tinin görünür bedenidir. Ama her beden sağlıklı değildir. Bazı toplumlar kendi kurumlarını öyle çürütür ki, insan o kurumların içinde kendini bulmak yerine kendini kaybeder. Okul öğrenme evi olmaktan çıkar, ezber ve korku istasyonuna dönüşür. Mahkeme adalet kapısı olmaktan çıkar, usûl labirentine döner. Üniversite hakikat arayışı olmaktan çıkar, unvan bürokrasisine sıkışır. Meclis müzakere yeri olmaktan çıkar, parti sadâkatinin noter masasına benzer. Medya kamusal aklın penceresi olmaktan çıkar, gürültü pazarı olur. Böyle bir yerde tin yükselemez; kendi kurumlarının içinde topallar.

Hegel'i kaba biçimde okuyanlar, onu bazen devletin resmî filozofu gibi gösterme kolaylığına kaçar. Oysa burada asıl mesele devlete tapmak değildir. Asıl mesele, özgürlüğün keyfî bireysellik içinde değil, kurumsal ve tarihsel biçimler içinde gerçeklik kazanmasıdır. Fakat bu fikir, çürük devletlerin elinde tehlikeli bir sopaya dönüşebilir. Çünkü her devlet kendini aklın temsilcisi ilân etmeye heveslidir. Her bürokrasi kendi hantallığını

düzen diye satar. Her iktidar kendi çıkarını kamu menfaati kılığına sokmayı sever. Bu yüzden "devlet akli" denilen şey, gerçekten akıl mı, yoksa iktidarın kurnazlığı mı, her zaman sorulmalıdır.

Gerçek akıl yurttaşı küçültmez. Gerçek kurum insanı ezerken kendini yüceltmez. Gerçek hukuk, güçlüye göre esneyip zayıfa göre sertleşmez. Gerçek eğitim çocuğu kalıp hâline getirmez; onun aklını, merakını, haysiyetini açar. Gerçek gelenek geçmişin mezarlığını beklemek değildir; geçmişten bugüne onurlu bir anlam aktarabilmektir. Gerçek devlet, yurttaşı kendi kapısında dilenciye çevirmez. Eğer yurttaş hakkını almak için sürekli ricâ, torpil, tanidik, sabır, suskunluk ve boyun eğme pratiklerinden geçmek zorunda kalıyorsa, orada devlet değil, kurumsallaşmış efendilik vardır.

Tin, toplumda yalnız yasalarla yaşamaz; alışkanlıklarla da yaşar. Bir toplumun ahlâkî omurgası, yalnız anayasasında yazan ilkelerle değil, gündelik hayattaki küçük davranışlarla belli olur. Sıraya girmek, emanete sahip çıkmak, çocuğun yüzüne bağırılmamak, işini ehline vermek, başkasının hakkını kendi çıkarından önce düşünebilmek, komşunun acısına kulak vermek, yoksulu utandırmamak, kamu malını ganimet saymamak... Bunlar küçük şeyler gibi görünür; fakat tinin gündelik hücreleridir. Büyük kavramlar küçük davranışlarda sınanır. Adalet tabelada değil, gişedeki muamelede başlar.

Tarih de burada cansız bir arşiv değildir. Tarih, tinin hafızasıdır. İnsan geçmişi yalnız öğrenmez; geçmiş tarafından taşınır, bazen de ezilir. Toplumlar kendi tarihleriyle dürüst ilişki kurmadığında bilinçleri sakatlanır. Ya geçmişi kutsallaştırır, her yarayı zafer diye anlatır; ya geçmişten utanır, kendi köklerini aşağılık kompleksinin çamuruna bırakır. İki tavır da çocukçadır. Tarih, ne tapınılacak puttur ne çöpe atılacak yük. Tarih, bilincin kendine bıraktığı zor bir emanettir. Onu taşımayı bilmeyen toplum, aynı hataları yeni sloganlarla tekrar eder.

Bir toplum politik amneziye yakalandığında tin hafızasızlaşır. Dün yaşadığı felâketi bugün yeniden davet eder. Dün alkışladığı zorbalığın bugün başka biçimine itiraz ediyormuş gibi yapar. Dün mağdurken adalet isteyen, güçlenince başkasına zulmü normalleştirir. Dün özgürlük diyen, bugün kendi mahallesinin konforu için susar. Hafızasız toplumlarda ahlâk süreklilik kazanmaz; tepkiler mevsimlik olur. Böyle toplumlarda tin olgunlaşmaz, savrulur. Her kriz, yeni bir başlangıç sanılır; oysa çoğu zaman eski aptallığın yeni dekorudur.

Hegelci anlamda akıl, tarihin içinde kendini arar; fakat tarih otomatik olarak akıllı değildir. Tarihin akla doğru ilerlediğini sanmak kolay bir tesellidir. İnsanlık tarihi aynı zamanda kıyımın, sömürünün, zorbalığın, kibirin, ahmaklığın, savaşın, riyakârlığın tarihidir. Tin her zaman yükselmez; bazen düşer, bazen körleşir, bazen kendi imkânını heba eder. Bu yüzden tarihsel bilinç, zafer sarhoşluğu değil, sorumluluk duygusu ister. Geçmişe bakmak, "biz ne büyüttük" diye göğüs şişirmek için değil, "hangi hataları hangi kutsal kelimelerle tekrar ediyoruz?" diye sormak için gereklidir.

Toplumun akli ile bireyin akli birbirinden koparsa, iki ayrı hastalık doğar. Birey kendini toplumdan bütünüyle bağımsız sanarsa, özgürlüğü keyfîlik zanneder. "Ben isterim, yaparım, yaşarım" der; fakat kendi arzusunun bile piyasa, medya, aile, sınıf, iktidar ve kültür tarafından biçimlendirildiğini görmez. Toplum ise bireyi bütünüyle yutarsa, düzen adına ruh üretir gibi görünüp kişilikleri ezer. Biri atomize insanı doğurur, diğeri sürü insanını. Tin, bu iki zavallılığın arasında daha zor bir yolu arar: bireyin haysiyetini koruyan, fakat ortak hayatı da mümkün kılan bir akıl.

Bu noktada aile, sivil toplum, hukuk ve devlet arasındaki bağ önem kazanır. Aile çocuğun ilk tanınma alanıdır; ama aile sevgi adına kişiliği boğarsa, ilk tahakküm yuvasına dönüşebilir. Sivil toplum özgür ilişkiler alanı olabilir; ama çıkar ağlarına teslim olursa, güçlünün pazarına döner. Hukuk özgürlüğün güvence alanıdır; ama siyasetin sopasına dönüşürse, adaletin mezar kazıcısı olur. Devlet ortak iyinin kurumsal çatısı olabilir; ama kendini toplumun üstünde kutsal bir varlık gibi görürse, yurttaşın ensesinde soğuk bir el hâline gelir. Tin, bütün bu alanlarda kendini gerçekleştirebilir; aynı alanlarda sakatlanabilir de.

Türkiye gibi ülkelerde bu mesele daha da yakıcıdır. Çünkü burada kurumlar çoğu zaman şahısların gölgesinde küçülür. İlke yerine adam, hukuk yerine hatır, liyâkat yerine sadâkat, kamusal akıl yerine hizip, bilim yerine unvan, ahlâk yerine görünürlük geçer. İnsanlar kuruma güvenmek yerine kişiye ulaşmaya çalışır. Hak, prosedürle değil bağlantıyla aranır. Yurttaş, sistemin işlemesini değil, sistemin bir yerinde kendisine kapı açacak tanıdığı bekler. Bu, tinin kurumsal evsizliğidir. Ev vardır ama çatısı akar; kapı vardır ama anahtar başkasının cebindedir.

Böyle bir düzende akıl da parçalanır. Herkes kendi küçük stratejisini geliştirir. Memur kendini korur, yurttaş işini halletmeye bakar, siyasetçi sadâkat üretir, akademisyen sessizliği kariyer zanneder, medya hakikat yerine pozisyon alır. Kimse bütünü düşünmez. Bütün düşünülmediğinde toplum büyük bir tamirhâneye döner; fakat ustası yoktur. Herkes kendi vidasını sıkmaya çalışır, makine yine de gürültüyle dağılır. Tin, ortak akıl olmadan yalnız bireysel kurnazlıklar içinde boğulur.

Hegel'in burada bize verdiği asıl ders şudur: Bilinç, kendini yalnız iç dünyasında tamamlayamaz. İnsan, kendi özgürlüğünü dünyada kurduğu kurumlara sınamak zorundadır. Kafasında özgür olup sokakta korkan, vicdanında âdil olup kurumda susan, teoride cesur olup pratikte biat eden insan tamamlanmış bilinç değildir. Tin, insanın kendi düşüncesini ortak hayatın içine taşımasıyla görünür olur. Bu taşıma başarısız olduğunda felsefe süs, ahlâk vaaz, siyaset tiyatro, hukuk kâğıt, eğitim ezber, din gösteri hâline gelir.

Akıl, yalnız bireyin zihinsel parıltısı değil; birlikte yaşama sanatının derin disiplindir. Tarih, yalnız geçmişin kayıt defteri değil; bilincin kendine tuttuğu uzun aynadır. Toplum, yalnız kalabalık değil; tinin sınav alanıdır. Kurumlar, yalnız bina ve yönetmelik değil; haysiyetin ya korunduğu ya da çiğnendiği yapılardır. İnsan kendi evini burada arar. Eğer bu ev adaletle, emekle, hafızayla, liyâkatle, merhametle, özgürlükle kurulmamışsa, bilinç ne kadar parlak olursa olsun sokakta üşür.

Eski adliye koridorundaki çocuk hâlâ annesinin eteğine tutunmuş bekliyor. Belki davasının ne olduğunu bilmiyor. Belki yalnız sıkılmış, acıkmış, korkmuş. Ama o çocuğun bekleyişinde koca bir toplumun tin hâli görünür. Adalet gecikirse çocuk beklemeyi öğrenir; ama güvenmeyi öğrenemez. Okul korkutursa çocuk susmayı öğrenir; ama düşünmeyi öğrenemez. Devlet yurttaşı azarlar gibi davranırsa insan boyun eğmeyi öğrenir; ama haysiyetle yaşamayı öğrenemez. Tin, çocukların yüzünde ya büyür ya da solar.

Akıl toplumda ev bulmak ister. Fakat ev dediğimiz şey duvardan ibaret değildir; adaletten, hafızadan, emekten, terbiyeden, karşılıklı tanınmadan ve kurumsal dürüstlükten yapılıdır. Bunlar yoksa toplum büyük bir bina olabilir; ama içinde insan barınmaz. Hegel'in tinin yolculuğu bize bunu söyler: Bilinç kendi hakikatini yalnız kendi içinde değil, kurduğu dünyada bulur. Kurduğu dünya çürükse, bilinç de o çürümenin kokusunu taşır.

Filozof Kirpi: "Tin, insanın kafasında parlayan yalnız bir kıvılcım değildir; adalet görmeyen çocuğun yüzünde sönen ortak akıldır."

7. DİN, TEMSİL VE HAKİKAT — TİN KENDİ SİMGELERİYLE KONUŞUR

Eski bir mâbedin kapısından içeri giren insanın yüzünde tuhaf bir ciddiyet belirir. Dışarıdaki pazar gürültüsü, korna sesi, aceleci adımlar, telefon ekranlarının küçük cehennemleri geride kalır. İçeride taş vardır, kubbe vardır, loş ışık vardır, eski bir halının üzerine sinmiş diz izi vardır. Bir köşede sessizce dua eden yaşlı bir kadın, başka bir köşede gözlerini yere indirmiş genç bir adam, kapıya yakın yerde ne yapacağını tam bilemeyen ürkek bir çocuk durur. İnsan burada yalnız kendisiyle baş başa kalmaz; kendisinden büyük bir anlam alanının içine girer. Ses yavaşlar, beden toparlanır, kelime ağırlaşır. Tin, burada kavramdan önce sembolle konuşur.

Hegel'in din bahsine yaklaştığımızda aceleci bir akıl hemen yanlış kapıya koşar. Din meselesini ya yalnız inançlar toplamı zanneder ya da yalnız ritüeller dizisi. Oysa Hegelci çizgide din, tinin kendini temsil içinde kavramasıdır. Tin kendi hakikatini doğrudan kavram diliyle değil, imgeyle, kıssayla, sembolle, ibâdetle, kutsal anlatıyla, toplu hafızayla, mâbedin mekânıyla, sesin titreyişiyle, bedeninin yönelişiyle taşır. İnsan hakikati her zaman soyut kavram olarak tutamaz; bazen onu secdede, duada, ağıtta, ilâhîde, kandil ışığında, mezar taşında, bayram sabahında, oruç açan elde, yetimin başına değen avuçta sezer.

Dinî temsilin gücü buradadır. Kavramın kuru merdivenle çıktığı yere, sembol bazen tek bakışla ulaştırır. Bir annenin mezar başında susması, ölüm üzerine yazılmış uzun bir felsefe metninden daha sarsıcı olabilir. Bir çocuğun ilk duasındaki saflık, onlarca ahlâk konferansından daha temiz bir ışık taşıyabilir. Bir mâbedin sessizliği, insanın içindeki gürültüyü ansızın görünür kılabılır. Tin, temsil alanında kendi hakikatini soyut açıklama olarak değil, yaşanan, hissedilen, tekrar edilen, paylaşılan bir anlam olarak bulur.

Fakat tehlike de aynı yerde başlar. Sembol hakikati taşıyabilir; ama hakikatin yerine de geçebilir. Ritüel insanı derinleştirebilir; ama alışkanlık kabuğuna dönüşebilir. Kutsal söz insanın kalbini uyandırabilir; ama iktidarın ağzında sopaya çevrilebilir. Temsil, hakikate açılan kapı olmaktan çıkıp hakikatin üzerine kapatılan perde hâline geldiğinde dinî bilinç çürümeye başlar. İnsan o zaman hakikate yaklaşmak için değil, hakikatten saklanmak için kutsal kelimelere sığınır. Bu, mâbedin en eski trajedisidir: İnsan bazen Tanrı'nın huzuruna çıkmaz; kendi yalanını daha süslü göstermek için kutsal mekâna girer.

Hegel'in din ile felsefe arasındaki ayrımı burada keskinleşir. Din hakikati temsil içinde taşır; felsefe aynı hakikati kavramda düşünmeye çalışır. Din imgeyle konuşur, felsefe kavramla. Din kıssayla derinleştirir, felsefe düşünsel açıklığa çağırır. Fakat bunları iki düşman ordu gibi kurmak ucuz bir akıl işidir. Dinin sembol dili olmadan insanın varoluşsal derinliği kurur; felsefenin kavramsal disiplini olmadan din kolayca hurafeye, duygusal taşkınlığa veya iktidar aracına dönüşür. Sembol akılla sınanmazsa körleşir. Akıl sembolün derinliğini küçümserse çoraklaşır.

Burada asıl mesele, hakikatin hangi dilde konuştuğundan çok, o dilin insanı neye dönüştürdüğüdür. Bir dinî dil insanı daha merhametli, daha âdil, daha haysiyetli, daha cesur, daha sahici yapıyorsa, orada temsil hakikate hizmet ediyor demektir. Fakat aynı dil insanı korkak, hesapçı, kibirli, zalime yumuşak, mazluma sert, güce sadık, hakikate sağır hâlâ getiriyorsa, orada temsil bozulmuştur. Kutsal kelimeler ağızda dolaşır; ama tin çekilmiştir. Geriye yalnız kabuk kalır. Kabuk kalınca insan kabuğa tapmaya başlar.

Dinî temsilin en büyük felâketlerinden biri, imgenin donmasıdır. Canlı sembol, insanı hakikate doğru hareket ettirir. Donmuş sembol ise insanı kendi etrafında döndürür. Bir kıssa, bugünün ahlâkî sorularına ışık tutacağı yerde yalnız geçmişte yaşanmış uzak bir olay gibi anlatılıyorsa, temsilin damarları kurumuştur. Bir ibâdet, insanın nefsinin terbiye edeceği yerde toplumsal saygınlık gösterisine dönüşüyorsa, temsil çürümüştür. Bir dinî kıyafet, tevâzu yerine sınıfsal üstünlük işareti hâline geliyorsa, sembol zehirlenmiştir. Bir kutsal kavram, adaletin sesini büyüteceğine iktidarın günahlarını örtüyorsa, orada din değil, kutsal dekor vardır.

Bu yüzden din bahsinde en sert soru şudur: Temsil, hakikati mi taşıyor, yoksa hakikatin cesedini mi süslüyor? Bu soru sorulmadan yapılan din savunusu da din eleştirisi de eksik kalır. Çünkü biri kabuğu hakikat sanır, diğeri kabuğu kırarken içindeki anlam imkânını da çöpe atar. Oysa mesele ne mâbedi bütünüyle reddetmek ne de mâbedin duvarına yapışıp düşünmeyi iptal etmektir. Mesele, mâbedin içindeki sessizliğin insanı hangi ahlâkî sorumluluğa çağırdığını duyabilmektir.

Modern çağda dinî temsil iki büyük baskı altında kalmıştır. Bir tarafta piyasa vardır. Piyasa her şeyi ambalaja, markaya, gösteriye, tüketime dönüştürür. Dinî sembolleri de bırakmaz. Tesettürü moda vitrinine, ibâdeti sosyal medya paylaşımına, hayrı reklam malzemesine, kanaati lüks dekoruna, sohbeti görünürlük ekonomisine çevirebilir. Böyle olunca kutsal olan pazarlanır. İnsan Allah'a yaklaşmak isterken bile beğeni,

takip, itibar, sınıf pozisyonu ve tüketim arzusu tarafından kuşatılır. Kutsalın pazara düşmesi, yalnız ekonomik bir mesele değildir; tinin estetik ve ahlâkî kirlenmesidir.

Diğer tarafta siyasal iktidar vardır. İktidar, dinî temsili kendi meşruiyet deposu hâline getirmeyi sever. Mâbedin dilini meydanın sloganına, duayı parti sadâkatine, ahlâkî itaat terbiyesine, kutsalı devlet aygıtının cübbesine dönüştürür. İnsanların Allah ile kurduğu derin bağı, yurttaşın iktidarla kurduğu bağımlılığa çevirmeye çalışır. Böyle bir yerde din, insanı kula kulluktan kurtaracakken, kulun kula kulluğuna ilâhî mühür basan bir aparata dönüşür. Bu en ağır bozulmadır. Çünkü burada yalnız siyaset kirlenmez; insanın hakikatle temas kanalı da kirlenir.

Hegelci anlamda tin, din alanında kendini temsil ederken aslında kendi derinliğini görünür kılar. Fakat temsil bozulduğunda tin kendini tanıyamaz hâle gelir. İnsan kelimeleri tekrar eder, fakat anlamı kaybeder. Ritüeli sürdürür, fakat dönüşmez. Kıssayı anlatır, fakat kendi hayatına uygulamaz. Duayı okur, fakat adaletsizliğe karşı dili tutulur. Merhametten söz eder, fakat yoksulun yüzüne bakmaz. Böylece dinî bilinç kendi kendisinin karikatürüne dönüşür. Dışarıdan bakıldığında her şey yerli yerindedir: kelimeler, kıyafetler, törenler, semboller, mekânlar, hitaplar. Fakat içeride tin yoktur. İnsan bazen en çok kutsal kelime kullandığı yerde en derin manevî boşluğu gizler.

Felsefenin burada görevi, dinin yerine geçmek değildir. Felsefe kendini dinin cellâdı zannederse kaba bir kibir üretir. Felsefenin görevi, temsili düşünceye açmak, sembolü sorguya çağırarak, hakikati kavramın ışığında sınamaktır. Dinî bilinç de felsefeden korkmamalıdır. Hakikat, samimî sorudan zarar görmez. Zarar gören şey genellikle sahte otoritedir. Eğer bir inanç, tek bir dürüst soruyla yıkılacak kadar zayıfsa, zaten iman değil, korku düzenidir. Eğer bir dinî yapı, akıldan bu kadar korkuyorsa, orada Allah'a güven değil, iktidarını kaybetme paniği vardır.

Aynı şekilde felsefe de sembolün derinliğini hafife almamalıdır. İnsan yalnız kavramla yaşamaz. Matematik açıklık, insanın ölüm karşısındaki titremesini tek başına taşıyamaz. Mantık, annenin çocuğu için duyduğu korkunun bütün sıcaklığını kavrayamaz. Soyut akıl, mezarlık sessizliğinde insanın içine düşen o garip ürpertiye tümüyle tüketemez. Dinî temsil, insanın varoluşsal derinliğine temas ettiği için güçlüdür. Fakat gücü tam da bu yüzden tehlikelidir. Derinliğe dokunan her şey, kötü niyetli ellerde insanı yönetmenin aracı hâline getirilebilir.

Burada hakikî ayırım din ile felsefe arasında değil, sahicilik ile sahtelik arasındadır. Sahici din, insanı kendi nefesine, başkasının hakkına, ölümün ciddiyetine, merhametin ağırlığına, adaletin zorunluluğuna çağırır. Sahici felsefe de insanı kavramların arkasına saklanmadan düşünmeye, kendi cehâletini tanımaya, hakikatin bedelini göze almaya çağırır. Sahte din, kutsal kelimeyle çıkarını örter. Sahte felsefe, kavram kalabalığıyla ruhsuzluğunu gizler. Biri mihrapta riyakârlık yapar, diğeri kürsüde kibir satar. İkisi de tinin düşmanıdır.

Dinî temsilin toplumdaki etkisi özellikle çocukların dünyasında görünür. Çocuğa din, korku ve yasaklar mezarlığı olarak verilirse, çocuk ya içten içe kırılır ya da büyüdüğünde her kutsal kelimedenden ürker. Çocuğa din, merhamet, adalet, emanet, haysiyet, şefkat, hak, sorumluluk ve güzellik üzerinden verilirse, onun iç dünyasında derin bir ahlâkî zemin oluşabilir. Bir toplumun dinî terbiyesi, en çok çocuğun yüzünde sınanır. Çocuğun gözündeki korku, dinin değil, kötü temsilin eseridir. Çocuğun kalbindeki güven, sahicî bir ahlâkî dilin meyvesidir.

Mâbedin kapısından giren insan, içeride yalnız Tanrı'ya yönelmez; kendi hakikatiyle de karşılaşır. Secde eden beden, eğer yalnız biçim tekrar ediyorsa, hareket tamamlanır ama insan eksik kalır. Dua eden dil, eğer adaletsizlik karşısında susuyorsa, kelime göğe yükselmeden yerde yaralanır. Oruç tutan beden, eğer açın hâlini anlamıyorsa, açlık yalnız biyolojik bir egzersize döner. Kurban kesen el, eğer kendi içindeki zorbalığı

kesmiyorsa, ritüel kanla kalır, hikmete geçmez. Temsilin hakikatle bağı tam da burada sınıdır: Sembol insanı dönüştürüyor mu, yoksa yalnız rahatlatıyor mu?

Tin, din alanında kendini simgelerle konuşur; fakat simgeyi aşacak bir iç uyanış ister. Hegel'in felsefi hattı bu yüzden dinî bilinci kavrama doğru taşır. Kavram, sembolü yok etmek için değil, onun içindeki hakikati daha açık biçimde düşünmek için gelir. Fakat kavram geldiğinde de alçakgönüllü olmalıdır. Çünkü insanın hakikatle ilişkisi yalnız zihinsel açıklık meselesi değildir; aynı zamanda varoluşsal ciddiyet, ahlâkî bedel ve iç dönüşüm meselesidir. Hakikati bilen ama yaşamayan insan, hakikatin hamalidir; taşıdığı şeyin nurundan pay almamıştır.

Eski mâbedin içinde ışık yavaşça değişiyor. Yaşlı kadın duasını bitirip ellerini yüzüne sürüyor. Genç adam hâlâ susuyor. Çocuk, kubbeye bakıp anlamadığı bir büyüklüğü sezerek annesine yaklaşıyor. Taş, halı, ses, sessizlik, beden, kelime ve bekleyiş aynı anda bir temsil alanı kuruyor. Fakat bütün bu temsilin değeri, insanı dışarı çıktığında neye dönüştürdüğünde belli olacak. Kapıdan çıkan kişi yoksula daha sert, güce daha yakın, hakikate daha sağır, kendine daha hayran hâle geliyorsa, içeride yaşadığı şey yalnız dekorla temas etmiş demektir. Ama dışarı çıktığında başkasının hakkına karşı daha uyanık, kendi nefesine karşı daha dürüst, iktidarın yalanına karşı daha cesur, çocuğun gözündeki korkuya karşı daha merhametli oluyorsa, sembol hakikate hizmet etmiştir.

Din, temsil ve hakikat arasındaki ilişki bu kadar ağırdır. İnsan simgesiz yaşayamaz; ama simgeye hapsolursa da büyüyemez. İnsan kavramsız düşünemez; ama kavramı putlaştırır kurur. Tin, ikisinin arasında kendi sesini arar. Bazen duada, bazen kavramda, bazen sessizlikte, bazen adalet talebinde, bazen bir çocuğun korunmasında, bazen bir zalime "hayır" diyebilme cesaretinde konuşur. Hakikat çoğu zaman yüksek sesle bağırır; fakat sahte temsilin gürültüsünü delen ince ve inatçı bir damar gibi kendini duyurur.

18

Filozof Kirpi: "Kutsal sembol insanı adalete çağırıyor değil, cilâdır; cilâ parlak görünür ama çürümüş tahtayı kurtaramaz."

8. MUTLAK BİLME — SON DURAK MI, YENİ SORUMLULUK MU?

Eski bir çalışma masasının üzerinde kitaplar üst üste yığılmıştır. Birinin arasında kurumuş bir yaprak, diğerinin kenarında aceleyle alınmış notlar, bir başkasının sayfasında kahve lekesi vardır. Masanın başındaki insan artık ilk bölümdeki gibi pencereye bakıp "işte ağaç" diyerek rahatlayamaz. O çocukluk geride kalmıştır. Gördüğünün masum olmadığını, algısının seçici olduğunu, kavramın eşyaya biçim verdiğini, başkasının bakışında kendini aradığını, efendilik ve kölelik ilişkilerinin ruhu yaraladığını, mutsuz bilincin insanı içeriden ikiye böldüğünü, toplumun ve tarihin bilinci kurduğunu, dinî sembolün hakikati hem taşıyıp hem örtbildiğini artık bilmektedir. Ama bilmek burada zafer narası değildir; ağır bir yorgunluktur. Çünkü bilinç, hakikate doğru yürürken kendi bütün safliklarını kaybetmiştir.

Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi* içindeki "mutlak bilme" fikri, çoğu zaman yanlış anlaşılır. Sanki insan bütün varlığı avucuna alacak, evrenin şifresini çözecek, Tanrı'nın masasındaki defteri okuyacak, tarihin sonuna kurulum kibirli bir bilgelikle gülümseyecek gibi düşünülür. Bu, kaba bir yanlış anlamadır. Mutlak bilme, her şeyi bilmek değildir. Mutlak bilme, bilincin kendi bilme sürecinin farkına varmasıdır. Bilinç artık hakikati dışarıda duran hazır bir nesne gibi aramaz. Hakikatin, kendi yolculuğu, kendi yanılgıları, kendi çatışmaları, kendi tarihsel oluşu içinde açıldığını kavrar. Yani mesele, dünyanın üstüne çıkıp tanrısal bir kamera gibi bakmak değil; bilincin kendi yürüyüşünün iç mantığını görebilmesidir.

Burada "mutlak" kelimesi insanı yanıltmamalıdır. Mutlak bilme, donmuş bir kesinlik değildir. Hegel'in dünyasında hakikat taş gibi duran bir sonuç değil, kendi oluşunu anlayan canlı bir süreçtir. Bilinç, duyusal

kesinlikte nesneye yapışmıştı; algıda özellikleri toplamıştı; anlama yetisinde görünüşün arkasındaki yasayı aramıştı; özbilinçte başkasının karşısında kendini istemişti; efendi-köle diyalektiğinde tanınmanın kanlı sahnesinden geçmişti; mutsuz bilinçte kendi içinde yarılmıştı; akıl, toplum ve tarih alanında kurumsal dünya ile karşılaşmıştı; dinde hakikatin temsilî biçimlerini görmüştü. Mutlak bilme, bütün bu uğrakların çöpe atılması değildir. Tam tersine, onların zorunlu birer yara olduğunu kavramaktır.

İnsan çoğu zaman hakikate kestirme yol arar. Bir cümle, bir slogan, bir inanç kalıbı, bir ideoloji, bir lider, bir kitap, bir yöntem, bir teori bulsun ve orada rahatlasın ister. Hegel'in metni bu rahatlığı bozduğu için zordur. Çünkü hakikat onda bedelsiz verilmez. Bilinç her aşamada kendi kesinliğini kaybeder. Ne zaman "buldum" dese, bulduğu şeyin içinden yeni bir çelişki çıkar. Duyusal kesinlik çöker, algı yetmez, anlama yetisi soyutlamanın kibrine düşer, özbilinç tanınma kavgasında yaralanır, efendilik sahte çıkar, kölelik emeğin içinden başka bir bilinç doğurur, mutsuz bilinç kendi Tanrı tasavvurunun gölgesinde parçalanır, toplum ve tarih insanı kendi kurumlarının çürümesiyle yüzleştirir. Hakikat böyle yürür: insanın rahatını boza boza.

Mutlak bilme bu yüzden bir konfor alanı değildir; bilincin kendi konforlarına karşı uyanık hâle gelmesidir. İnsan artık kendi gördüğüne hemen güvenemez, kendi kavramına hemen tapamaz, kendi inancını hemen hakikat yerine koyamaz, kendi tarihini hemen kutsayamaz, kendi acısını hemen üstünlük belgesi yapamaz. Çünkü bütün bunların içinden geçmiştir. Her birinin hem imkânını hem tuzağını görmüştür. Mutlak bilme, bilincin kendi put yapma alışkanlığını tanımasıdır. İnsan dışarıdaki putları kırabilir; ama asıl mesele zihnin içinde kurduğu putları fark etmektir. Kimi zaman "akıl" put olur, kimi zaman "devlet", kimi zaman "millet", kimi zaman "devrim", kimi zaman "din", kimi zaman "özgürlük", kimi zaman "ben". Putun malzemesi değişir; secde biçimi sürer.

Hegelci yolculuk, bilinci bu secde alışkanlığından çekip çıkarır. Ama bunu kuru bir şüphecilikle yapmaz. Her şeyi inkâr edip hiçbir şeye bağlanmayan gevşek bir akıl da özgür değildir. Sürekli şüphe eden, fakat hiçbir sorumluluk almayan bilinç, cesur değil, kaypak olabilir. Mutlak bilme, şüpheyi sorumluluğa bağlar. İnsan yanılabilirliğini bilir; ama bu bilgi onu felç etmez. Tam tersine, daha dikkatli, daha dürüst, daha tarihsel, daha ahlâkî düşünmeye zorlar. Çünkü kendi bilmesinin oluş sürecini gören insan, hüküm verirken daha ağır davranır. Görüntüye aldanmaz, kavrama sarhoş olmaz, sembolü putlaştırmaz, kurumu kutsallaştırmaz, kendi yarasını başkasına yasa diye dayatmaz.

Bu noktada "mutlak bilme"nin ahlâkî tarafı açılır. Bilmek, yalnız zihinsel bir iş değildir; insanı dönüştürmüyorsa eksik kalır. Bir insan Hegel okuyup da hâlâ karşısındakini tanımayı bilmiyorsa, efendi-köle diyalektiğini yalnız bilgi notu yapmış demektir. Mutsuz bilinçten söz edip de kendi riyakârlığını göremiyorsa, kavramı kendi yarasının üstüne pansuman gibi yapıştırılmıştır. Dinî temsil üzerine konuşup da yoksulun hakkı karşısında susuyorsa, sembol ile hakikat arasındaki bağı kavramamıştır. Toplum ve tarih üzerine uzun cümleler kurup da kendi kurumundaki haksızlığa karşı dilsizleşiyorsa, tin onun zihninde gezmiş ama omurgasına uğramamıştır.

Burada felsefenin itibarı da sınıdır. Felsefe, kavramların lüks mobilya gibi sergilendiği bir salon değildir. Felsefe insanın kendini kandırma biçimlerine karşı açılmış uzun bir davadır. Mutlak bilme, bu davanın tutanaklarını okumak gibidir. İnsan kendi cehâletinin kayıtlarını görür. Hangi aşamada neye kandığını, hangi kavramla kendini rahatlattığını, hangi korkuyu hakikat sandığını, hangi arzusunu ahlâk diye pazarladığını fark eder. Bu fark ediş insanı küçültmez; aksine insanı ciddî bir varlık hâline getirir. Çünkü asıl küçüklük yanılmak değil, yanılığını kutsallaştırmaktır.

Tarihte de böyledir. Toplumlar kendi hatalarını görebildikleri ölçüde olgunlaşır. Kendi geçmişini yalnız övgüyle anlatan toplum, çocuk kalır. Kendi yenilgilerinden, zulümlerinden, körlüklerinden, tekrar eden ahmaklıklarından ders çıkaramayan toplum, tinin okulundan kaçır. Mutlak bilmenin toplumsal karşılığı,

kolektif hafızanın dürüstleşmesidir. Bir toplum kendi tarihî sürecini masal olmaktan çıkarıp düşünce nesnesi hâline getirdiğinde, kendini gerçekten bilmeye yaklaşır. Aksi hâlde her kuşak aynı çukuru yeni bayraklarla, yeni sloganlarla, yeni kurtarıcılarla yeniden kazar. Politik amnezi, tinin hafıza kaybidir; hafızasını kaybeden tin, özgürlük değil, tekrar üretir.

Mutlak bilme, bireysel düzeyde de insanın kendini hikâye gibi değil, süreç gibi görmesidir. İnsan kendini tek bir kimlik cümlesine sıkıştırılmaz. "Ben buyum" demenin rahatlığından çıkar. Çünkü bilir ki kendisi de oluş hâlinindedir. Çocukluğundan aldığı korkular, ailesinden taşıdığı sesler, toplumdan öğrendiği yargılar, devletten gördüğü muamele, inançla kurduğu ilişki, emek tecrübesi, sevgi ve kayıp deneyimleri, başkaları tarafından tanınıp tanınmama biçimleri onu dokumuştur. İnsan kendi dokusunu görmeye başladığında, hem daha özgür hem daha sorumlu olur. Çünkü artık "ben böyleyim" bahanesinin arkasına saklanamaz.

Bu bilme biçimi, insanı alçaltan sahte tevâzuya da, şişiren kibirli bilgelik pozuna da karşıdır. Bazıları "hiçbir şey bilmiyoruz" diyerek düşünme sorumluluğundan kaçır. Bazıları "hakikat bende" diyerek başkasının varlığını iptal eder. İkisi de kolaycılıktır. Mutlak bilme, cehâletin farkında olan ama hakikat arayışından vazgeçmeyen bilinçtir. Bu bilinç, hem sınırını bilir hem yürümeye devam eder. Hem kavram kurar hem kavramın kendisini denetler. Hem tarihe yaslanır hem tarihin putlaştırılmasına izin vermez. Hem dine kulak verir hem dinî temsilin iktidar tarafından zehirlenmesine karşı uyanık kalır. Hem toplumu önemser hem bireyin haysiyetini kalabalığın ayakları altına bırakmaz.

Hegel'in finalinde bizi bekleyen şey, rahat bir bilgelik minderine oturmak değildir. Bilinç kendi bütün yolunu gördüğünde, artık mazeretleri azalır. Bir kez duyusal kesinliğin aldanişını gördükten sonra görüntüye tapamaz. Bir kez algının seçiciliğini gördükten sonra tek sıfatla insan mahkûm edemez. Bir kez tanınma kavgasını gördükten sonra alkışın haysiyet olmadığını bilir. Bir kez efendiliğin iç yoksulluğunu gördükten sonra başkasının eğilmiş boynunda büyüklük aramaz. Bir kez mutsuz bilincin yarığını gördükten sonra suçlulukla insan yönetmenin ahlâksızlığını fark eder. Bir kez kurumların tin üzerindeki etkisini gördükten sonra adaletsiz yapıları kader diye kabullenemez. Bir kez dinî temsilin hem nurunu hem zehrini gördükten sonra kutsal kelimelerin arkasındaki çıkar düzenine karşı susamaz.

Bu yüzden mutlak bilme, kapanış değil, ağırlaşmış sorumluluktur. İnsan artık saf değildir. Saflığını kaybetmiştir; fakat bu kayıp kötü değildir. Çünkü düşünce biraz da sahte saflığın ölümüyle başlar. Çocuk bilinç dünya karşısında hemen inanır. Olgun bilinç bekler, tartar, kavrar, bağlam kurar, kendini de işin içine katar. Hakikati dışarıda yakalanacak bir av gibi değil, içinde dönüşülecek bir süreç gibi görür. Tin burada kendi yolculuğunun haritasını eline alır; ama haritayı putlaştırmaz. Çünkü yürüyüş sürer.

Modern dünyada bu tavra her zamankinden fazla ihtiyaç vardır. Bilgi çok, bilgelik azdır. Görüntü çok, görme terbiyesi azdır. Kavram çok, kavrayış azdır. İnanç çok, ahlâk azdır. Kurum çok, adalet azdır. Tarih anlatısı çok, hafıza dürüstlüğü azdır. İnsanlar her şeyi biliyor gibi konuşur; fakat kendi bilme biçimlerinin hangi arzu, korku, sınıf, ideoloji, cemaat, piyasa ve iktidar tarafından şekillendirildiğini düşünmez. Bu yüzden çağımızın cehâleti bilgisizlikten çok, bilgili görünme sarhoşluğudur. Mutlak bilme bu sarhoşluğun panzehiri olabilir: insanın kendi bilgisinin kökenini, sınırını, bedelini ve sorumluluğunu görmesi.

Böyle bakıldığında Hegel'in kitabı bitmiş bir felsefe anıtı olmaktan çıkar; bilincin sürekli yeniden geçmesi gereken bir sınav hâline gelir. Her insan kendi duyusal kesinliğinden, kendi algı yanılgısından, kendi tanınma açlığından, kendi efendilik arzusundan, kendi kölelik korkusundan, kendi mutsuz bilincinden, kendi kurumsal evsizliğinden, kendi sembol putlarından geçmek zorundadır. Bu geçiş yaşanmadan "kendini bilmek" sözü, güzel ama boş bir levha olarak kalır. İnsan kendi içindeki karanlık mahzenlere inmeden aydınlık hakkında fazla konuşmamalıdır.

Çalışma masasındaki insan kitapları kapatıyor. Dışarıda hava kararmış. Pencerede kendi yansımalarını görüyor; ama artık o yansımaya ilk bölümdeki gibi güvenmiyor. Gördüğü yüzün arkasında uzun bir yol var. O yolun içinde yanılgılar, arzular, korkular, başkalarının bakışları, kurumların izleri, dinî semboller, tarihî tortular, emek, suçluluk, haysiyet ve kavramlar var. İnsan kendini bir anda bulmaz; kendini geçerek bulur. Her uğrak, bir kayıp ve bir imkândır. Her çelişki, bilincin ya çökeceği ya da derinleşeceği bir eşiktir.

Mutlak bilme, insanın artık her şeyi bildiği yer değildir; kendini kandırma hakkının elinden alındığı yerdir. Bu yüzden ağırdır. Çünkü bilinç, yolculuğunu gördükçe sorumluluğu artar. Artık "bilmiyordum" diyemez. Artık görüntüye aldanmayı masum sayamaz. Artık korkuyla üretilmiş itaati hürmet diye alkışlayamaz. Artık kutsal sembolün arkasına saklanan çürümeyi görmezden gelemes. Artık kurumların insanı nasıl yaraladığını bildiği hâlde susamaz. Bilmek burada insanı rahatlatmaz; insanı çağırır.

Hegel'in tinin yolculuğu, sonunda insanı kuru bir sonuç cümlesine değil, daha uyanık bir hayata iter. Hakikat, bilincin kendini dünyadan çekip almasıyla değil, dünyadaki kendi oluşunu kavramasıyla belirir. İnsan kendi bilincinin tarihini okuduğunda, başkasının haysiyetine, kurumların adaletine, sembollerin sahiciliğine, emeğin bilgisine, hafızanın dürüstlüğüne daha fazla borçlu olduğunu anlar. Bu borç ödenmeden felsefe tamamlanmaz.

Filozof Kirpi: "Mutlak bilme, insanın her şeyi avucuna alması değildir; kendi yalanını artık eskisi kadar kolay taşıyamamasıdır."